

IPAROS, TERVEZŐ, MŰVÉSZ. MODERN SZAKIPARI OKTATÁS SZÉKELYUDVARHELYEN 1893–1918 KÖZÖTT

SZÉKELY MIKLÓS

A tanulmány az egykori Székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola működését vizsgálja, főként a fennmaradt levéltári és nyomtatott források alapján. Az értelmezést az iskola működéséhez köthető tárgyi anyag, elsősorban kőfaragványok és agyagipari termékek egészítik ki. Az ennek eredményeként feltáruló képből megláthatjuk a Székelyföld fejlesztésének gyakran elemzett közgazdasági, ipari és társadalmi aspektusai mellett a székely iskolaváros első modern oktatási intézményét, ahol a városi építészeti modern formakincsére, a polgári otthonok új lakberendezési kultúrájára, valamint az iparművészeti jellegű tudásra egyaránt felkészítették a növendékeket. Ezt egészíti ki utóbbiak életútjának elemzése az első világháború hajnaláig, amely a végzetek adatait tartalmazó páratlan forrásértékű anyakönyv elemzése révén vált lehetségessé.

Kulcsszavak: kőipar, agyagipar, modern nemzeti iparoktatás, pályakövetés, régiófejlesztés

Keywords: stone industry, clay industry, modern national industrial education, career tracking, regional development

Szakiskolai tervezetek Székelyföldre

A 19. század végén létrejött nemzeti szakoktatási rendszerben a szakipari iskolák elsősorban regionális hatókörrel jöttek létre, céljuk a modern szaktudás és a nemzeti műveltség átadása volt. A székelyudvarhelyi szakiskola első évkönyve így fogalmazta meg ezt a célt: „szakképzett iparossegédek nevelésével Székely-Udvarhely város és vidéke kő- és agyagiparának fejlesztése. Ennélfogva felkarolja a kőfaragás, fazekasság és kályhakészítési ágakat s ehhez képest nyújtja azon elméleti és gyakorlati ismereteket, melyekre a kő- és agyagipar terén működő művelt iparosoknak szükségük van.”¹ A törvényhatósági város 19. század végi állapota sajátosnak mondható. A többszöri nekifutásra kiépült székelyföldi vasúthálózatból csak egy szárnyvonal vezetett az erdélyi ipari gócpontoktól amúgy is nehezen megközelíthető városba. A régió népesedési trendjeinek átlagával jellemezhető dinamikus növekedés ellenére az iskolaépítkezések csak az 1910-es évek elejére kapnak új lendületet, összhangban az 1909–1912 között tetőző, jórészt állami beruházási hullámmal, így az 1890-es években bányanyitások, nagyipari beruházások révén kívánta a központi kormányzat a húzóágazatként egyoldalúan a faexporton alapuló, dominánsan kézműipari jellegű ipar szerkezetét kiegyensúlyozni, az ebből adódóan nem válságálló, gyenge székely belső piac tőkeszegény háztartásait és vállalkozásait megerősíteni. Az 1890-es évek elején Baross Gábor kereskedelmi minisztériuma fő célként az elsődleges iparcikkek helybeli előállítására képes székelyföldi gazdaság kialakítására törekedett. A minisztériumi törekvések helyi bástyája, a marosvásárhelyi központú Kereskedelmi és Iparkamara tevékenysége az ipari és gazdasági modernizáció mellett a szakoktatás fejlesztésével kapcsolatos háttér tanulmányok és tervezetek elkészítése volt. A szakiskola intézménytípusa a modern polgári

¹ ÉRTESÍTŐ 1895, 13.

otthonok alapvető igényeinek kielégítésére készítette fel növendékeit, akik építőmesterként, pallérként, művezetőként, kőfaragóként, lakatosként, ácsként az építészet; asztalosként, kovácsként, fazekasként, keramikusként, kőcsiszolóként a meghitt polgári idilltől elválaszthatatlan belsőépítészet és tárgykultúra legújabb áramlatait formába öntő mesterként tevékenykedtek. A szakiskola-alapítás maga volt a modern polgári Székelyföld ígérete, a hely, ahol a nemzetközi trendeket követő, modern technológiai tudással bíró mesterek kínálnak megoldásokat a helyi megrendelőknek.

A szakiskola a vidéki iparos szakképzés csúcshintézményének számított, erős vagy erősödő iparral bíró városokban találunk elsősorban ilyen intézményeket. Székelyudvarhely iskolaváros jellegét az 1870-es évektől új intézmények sora erősítette meg, a történeti katolikus és református gimnáziumok mellett az Állami Főreáliskola (1872), az Alsófokú Ipari és Kereskedelmi Iskola (1880), az Állami Polgári Leányiskola (1884) révén a város nem ipara, hanem oktatási központ szerepe miatt tűnhetett alkalmas helyszínnek szakiskola létrehozására. Hasonló intézményekért az 1890-es évek elejétől olyan, értelmezhető méretű gyárparral rendelkező városok lobbiztak sikerrel, mint Brassó, Temesvár vagy Arad. A gazdasági teljesítmény mellett más városokban politikai akarat kellett ipari szakiskolák alapításához. Az Erdély magyar kulturális és oktatási központjaként 1872 óta tudatosan felépített Kolozsvár, valamint a székely fővárosként pozicionált Marosvásárhely ipari szakiskoláik mellett iparmúzeumaiknak köszönhetően erősödhetek meg.

A millenniumi tanév értesítőjének tényszerű leírásában szereplő iparágak felkarolása korántsem volt magától értetődő: „A szakiskola felöleli az agyagipar köréből a kályhás ipart, díszedények és építési terracotta munkák készítését; a kőipar köréből a kőfaragást, az e szakba vágó összes építési és díszmunkákat.”² Az iskolai tradíció döntő szerepét igazolja, hogy Székelyföldön ekkoriban a kőfaragás csúcsteljesítményei a várostól viszonylag távol, a gyepesi és homoródjánosfalvi műhelyekben formálódtak, ahol a helyi kőfaragók a vasútépítkezések olasz mestereitől tanulták el a szakma fortélyait.³ Ráadásul Udvarhelyszék nem kőbányáiról volt ismert: a felszíni márványbányászat otthona Gyergyó, ahol a vasúti fejlesztések nyomán nyíltak újra Gyergyószárhegy, Vasláb és Csíkszentdomos kőfejtői. Az anyagellátás alapvető szükséglet egy ilyen intézményben, éppen ezért zavarba ejtő, hogy csak az iskola alapítása után hét évvel, 1900-ban nyílt meg a régió egyetlen nyílt színi kőfejtője a Sepsiszentgyörgyhöz közel eső Málnásfürdőn. Az építőanyagként használt – és az udvarhelyi iskola műhelyeiben is faragott – trachitot az olasz tulajdonú málnási fejtő mellett a még távolabbi Gödemes-terházán termelték ki.⁴ Az agyagipar Udvarhely vármegyei őshonossága mellett a kő kisebb súllyal bírt Székelyföld iparában, ennél sokkal fontosabb volt a régió gyáriparának sokáig egyeduralkodó alapanyaga, a mindenhol elérhető fa. 1900 körül a faipar képezte a bőripar után a második legfontosabb kézművesipart a székelyföldi városokban.⁵ Az intézmény létrehozása csak részint kötődött a helyi anyagokhoz, a szakiskola alapvetően az építőipari igények kiszolgálására jött létre, feladata az ipari modernizáció szellemében az építőipari konjunktúra igényeinek kiszolgálása, egyben a hátrányos helyzetű magyar régió társadalmi mobilitásának segítése volt. A nemzeti iparfejlesztési szakigazgatási rendszer részeként megnyílt az esetenként helyi kezdeményezéssel létrehozott iskolák előtt a legmodernebb oktatási anyagok, technológiák és a felkészült szaktanárok alkalmazásának lehetősége. Az 1894-ben hatályba lépett egységes ipariskolai szervezeti szabályzat alapvetően meghatározta az ipari szakiskola működését, amely a nemzeti modernizáció programjának egy újabb tartópillérévé vált a székely iskolavárosban.

A szakiskolák modernizációs feladata egyszerre vonatkozott a helyi anyagokra, az iparos hagyományokra, valamint az új iparágak meghonosítására. Nagybánya város tanácsa például a környék történeti fazekasságára, a rendelkezésre álló kő- és agyagipari nyersanyagokra és „a kézműipar rohamos hanyatlására” együttesen hivatkozva kérvényezte 1893-ban egy kő- és agyagipari szakiskola alapítását Lukács Béla kereskedelmi minisztertől.⁶ Ugyanilyen szándékú megkeresés érkezett Csík vármegye főispánjától a gyergyói járásban létesítendő márványfaragó szakiskola ügyében, érvelésében a vidéken bőségesen elérhető, jó minőségű márvány feldolgozásában rejlő lehetőségeket emelte ki. A csíki vasútvonal kialakításához kapcsolódó beruházás elvi pozitív minisztériumi fogadtatása ellenére

² ÉRTESÍTŐ 1897, 3.

³ BALATON 2016a, 138.

⁴ BALATON 2016b, 146.

⁵ PÁL 2016, 173.

⁶ MNL OL, K 231, 203. doboz, 30.961 (1898. április 26.). A helyi viszonyok tanulmányozására Szerényi József kapott megbízást, jelentése nem ismert.

a szakiskola nem jött létre.⁷ A terv pár évvel később ismét felmerült, 1897-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fordult az új kereskedelmi miniszterhez, Dániel Ernőhöz egy Gyergyóalfaluban létesítendő fa- vagy kőipari szakiskola megalapítását kezdeményezve.⁸ A kisebb városokban létesített ipari szakiskolák jelentős hatást gyakoroltak környékük iparára és társadalmára, alapításuk minden esetben leképezte az országos nagypolitika erőviszonyait. A gyorsan ad acta került gyergyói szakiskola tervezete a Csík vármegyei politikai elit alacsony országos érdekérvényesítő képességét és a mindeközben szakiskolával gyarapodó udvarhelyszékiek mélyebb országos beágyazottságát is tükrözte. Az állami fenntartású szakiskolák helyszínét tehát a rendelkezésre álló alapanyagoknál és a helyi történeti iparosságnál lényegesen jobban meghatározták a politikai erőviszonyok. Az állami infrastrukturális beruházásokat gyakran a helyi politikai, gazdasági elitnek és történelmi arisztokráciának az országos politikában betöltött súlya döntötte el, ahogy ez a székelyföldi vasút gazdasági prioritásokat és a kereskedelmi utakat sem feltétlenül követő nyomvonalának kijelölésénél történt.⁹

Az ipari szakiskola elsősorban a Kereskedelmi Minisztériumon keresztül irányított, az ipari modernizációt támogató politikai akaratot tükröző állami intézmény volt. Az 1894–1895-ös tanévben a tizenegy tagú felügyelőbizottságban csupán két iparos, Bartók István és Kovács Domokos foglalt helyet, a vezető tisztségviselők a korábbi és jelenlegi megyei vezetők közül kerültek ki (elnöke Török Albert nyugalmazott főispán, alelnöke Ugron János alispán, jegyzője pedig maga az intézmény igazgatója, Scheffler Nándor volt).¹⁰ A 20. század első évtizedének közepére működése zenitjére érkező iskola tizenötödik Évkönyvében az iparfejlesztéssel kapcsolatos szövegek szinte már propagandisztikus szövegei helyett szokatlan őszinteséggel olvashatunk az intézmény korai éveinek legitimációs nehézségeiről. „Nagy idő egy teljesen új intézet életében, melynek sem céljával, sem irányzatával a társadalom tisztában nem volt; melynek jelzett idő alatt ezer meg ezer előítéllettel, a székely népünknek az ipari pálya iránt tanúsított idegenkedésével kellett szembeszállni a múltban s kell küzdeni a jövőben is.”¹¹ Az iskola szegény székely családok sarjainak létrehozott ösztöndíjait valóban nem sikerült minden esetben környékbeli tanulókkal feltölteni. Oktatásmódszertana, felszereltsége, a kínált tudás szerkezete ráadásul a modern ipari igények kiszolgálásán alapult, a modern kőfaragást meghonosító és a történeti agyagművességet modernizáló szakoktatás alapjai azonban hiányoztak a városban, az 1893. október 8-án elindult első tanévet megelőzően tavasszal előkészítő tanfolyamot kellett szervezni.

Az irányítás mellett a fenntartás is állami feladatnak minősült, a működés a Kereskedelmi Minisztérium által biztosított éves költségvetésen alapult, a különböző magán- és testületi (városi és vármegyei) hozzájárulások alig érték el a teljes bevétel öt százalékát. Az 1899–1900-as tanévben a 66 071 koronás fenntartási költség kiegészítésére adakozók listáján az erdélyi és székelyföldi iparfejlesztés legfőbb szerveit találjuk: a székelyudvarhelyi ipartanodát (elvben) létrehozó Dávid Mózes Antal-féle alapítvány 750 koronás hozzájárulása mellett az erdélyi iparfejlesztés politikai szereplője, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 500, az erdélyi iparvédelem kiemelkedő civil szereplője, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület pedig 280 koronával járult hozzá.¹² Az ezeken, valamint az árueladás szerény, mindössze 410 koronás bevételén felüli pénzügyi szükségleteket a központi költségvetés terhére fizették ki.¹³ Az intézményt rendszeresen támogatta az Udvarhely-Vármegyei Takarékpénztár, a Székely Egyleti Takarékpénztár, a helyi iparos önképzőkör, maga a vármegye és magánadományozók.¹⁴ A külső támogatások és a műhely eladásai az intézmény 1895–1896-os államosítását követően is jelentékeny mértékben járultak hozzá a fenntartáshoz. Az iskola épületét az 1894–1895-ös tanévben építették fel, három évvel később indult a bővítés tervezése, fennállásának első másfél évtizede alatt összesen három lépésben alakult ki végleges formája.

Az ipari szakiskolák kiállításának megtekintése szakvezetéssel már az ezredévi kiállításon is az iparoktatási intézetek tevékenységének része volt, az ország különböző részein működő tanintézmények megismerése a 20. század elejére a nemzeti nevelés egyik elemévé vált. Az iskola

⁷ MNL OL, K 231, 478. doboz, 74.473 (1899. október 3.)

⁸ MNL OL, K 231, 583. doboz, 25.894 (1897. április 8.)

⁹ BALATON 2016c, 148–153.

¹⁰ ÉRTESÍTŐ 1895, 20.

¹¹ ÉRTESÍTŐ 1908, 3.

¹² RÓTH 1993, 8–9.

¹³ ÉRTESÍTŐ 1900, 41.

¹⁴ ÉRTESÍTŐ 1903, 4.

épülete turisztikai látványossággá vált, a városon átutazó idegenek is rendszeresen felkeresték, hasonlóan több más ipari szakoktatási intézményhez. „A kisebb városokban: Iglón, Késmárkon, Gölnichányán, Székelyudvarhelyt, Ungvárt, Zalatnán az ipariskolák épületei mindenütt nevezetességei a városnak” – írta 1932-ben visszaemlékezéseiben Víg Albert országos iparoktatási főigazgató.¹⁵ A székelyudvarhelyi iskolát működésének második évében a vármegye összes potentátja, iskolai tanárok, igazgatók és a környék nemesi családjainak a tagjai, sőt, az uralkodócsalád tagjai is felkeresték. Elsőként a magyar tudomány és művelődés ügyét szíven viselő Habsburg-Lotaringiai József Károly főherceg, aki 1900. június 9-i látogatása emlékére egy darabból készült, engobe-okkal díszített márvány szenteltvíztartót ajándékozott. Pár héttel később, július 1-jén Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert, valamint Sztéryny József miniszteri tanácsost fogadták. E vizitekben bővelkedő év március 5-én, rendes éves országos körútja egyik állomásaként Víg Albert iparoktatási főigazgató is szakfelügyelői látogatást tett. A tanév végén megszorodó látogatások oka az új, reprezentatívabb épületszárny átadása lehetett. Iskolalátogatásokra rendszeresen sor került, kezdeményezői az iparoktatási rendszer két pillérét alkotó hivatalok, a Kereskedelmi Minisztérium és az Országos Iparoktatási Főigazgatóság.¹⁶ Víg Albert, aki 1899 óta felügyelte a nemzeti ipari szakoktatást, főigazgatóként évente kétszer járta körbe az ország iparoktatási intézményeit, 1900 után az iparművészeti intézményrendszer, valamint az akadémiai művészképzés vezető szereplői is egyre gyakrabban keresték fel ezeket, részint a műhelymunka tanulmányozása, részint további fejlesztési tervek megfogalmazása céljából. 1901-ben a főigazgatóság Fittler Kamillt, a minisztérium Ligeti Miklóst küldte ki székelyudvarhelyi tanulmányútra.¹⁷ Az intézményt középiskolai és egyetemi tanárok is rendszeresen felkeresték, 1904 júliusában országos középiskolai tanáregyesületi közgyűlést tartottak falai között, ugyanebben az évben Alexander Bernát egyetemi tanár, akadémikus járt ott.

A modernizáció pillérei: szaktanárok, anyagvizsgálat, önképzőkör

Az 1890-es évek közepén formálódóban lévő ipari szakoktatási rendszerben alapvetően a szaktanárokon múlt az oktatás minősége, így képzettségük, szakmai elkötelezettségük döntően esett latba.¹⁸ A szaktárgyakat általában az ország más részéből érkezett tanárok biztosították, míg a polgári iskolákkal megegyező, általános műveltségi tanórákra a város más intézményeiből jártak át óraadók. Az intézményt meghatározó három szaktanár közül legmagasabb végzettséggel az igazgató, Scheffler (később Hargita) Nándor rendelkezett. 1853-ban született Budapesten, előbb díszítőszobrászként, majd a budapesti Állami Felső Ipariskola mintázó tanáráként dolgozott. 1893-ban nevezték ki Székelyudvarhelyre, 1913-ban bekövetkezett haláláig vezette a Kő- és Agyagipari Szakiskolát.¹⁹ Az Országos Iparművészeti Társulat tagja, szobrász, kőipari szaktanár, az EMKE és a megyei iparfejlesztési bizottság tagja, az iskolában a szabadkézi rajz és a mintázás tanára volt. Emellett gyakorló szobrász: már a második, 1894–1895-ös tanévben a kőfaragó osztály oktatási segédanyaga, egy toszkán oszloprend mellett egy neobarokk szenteltvíztartót és Török Albert egykori főispán számára családi címet készített.²⁰ A városi életbe is gyorsan integrálódott a fővárosból érkezett igazgató, húsz év alatt szinte nem találni olyan meghatározó városi, megyei, egyházi intéz-

¹⁵ Víg 1932, 332.

¹⁶ Az intézményre vonatkozó levéltári források is ehhez a két szervhez kapcsolódóan maradtak fenn nagyobb számban. A Kereskedelemügyi Minisztérium anyagában (MNL OL, K 231) több csomónyi irat is fennmaradt vegyesen az iskoláról. Az Országos Iparoktatási Főigazgató anyagában (MNL OL, K 236) a 14. doboz 3–4. csomói az 1897, 1898-as évköröket, a 15. doboz 1–2. csomói az 1899, 1900-as évköröket tartalmazzák. Ezek döntően tanári kari ülések jegyzőkönyvei. A korszak erdélyi ipari szakiskolái közül a székelyudvarhelyinek maradt fent a legtöbb irata. Ez annak köszönhető, hogy az iskola irattára, más intézményektől eltérően, nem került be a megyei levéltárba, hanem máig a városban őrzik, a Református Kollégium könyvtárában: *Inventar pe anii 1893–1946 pentru documentele fostei Școli de meserii, preluate de la Liceul Agroindustrial Odorheiului Secuiesc*. Összesen 71 csomó, közülük 16 foglalja magába a monarchia korabeli anyagot. Legfontosabb iratcsoportjai: Leltárkönyv 1900–1917, Tantestületi ülések jegyzőkönyvei 1905–1923, Felügyelőbizottsági ülések jegyzőkönyvei 1893–1897, Anyakönyvek 1918–1925, Nyilvántartási könyv a szakiskolában végzett növendékekről 1896–1915.

¹⁷ Fittler ismeretlen okból meghiúsult útja helyett a következő, 1902–1903-as tanévben, immár az Országos Ipari és Kereskedelmi Tanács kiküldetésében, 1903. május 25-én végül eljutott Székelyudvarhelyre. ÉRTESÍTŐ 1903, 9.

¹⁸ VÖRÖS 2020, 103–106.

¹⁹ A szakiskola vezetésére eredetileg három évre nevezték ki 1500 forint fizetéssel, amely jelentősen meghaladta az ugyanakkor Marosvásárhelyről áthelyezett Sebők Ignác agyagipari szaktanító 900 forint bérét. MNL OL, K 231, IV. 303. doboz, 9827 (1893. február 5.)

²⁰ ÉRTESÍTŐ 1895, 12. Halála után a brassói ipari szakiskola tanára, Gáll József vette át az intézmény vezetését.

2. A szakiskola rajzterme / Vocational school drawing room. Kovács Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/8. (1072) 1900–1914.

ményt és testületet, amelynek vezetésére valamilyen módon ne lett volna ráhatása: a római katolikus egyháztanács és a városi iskolaszék, a megyei iparfejlesztő és a színügyi bizottságok, az óvodai felügyelőbizottság tagja. Közéleti tevékenysége mellett a város és környékének arculatát is formálta, az udvarhelyi Millenniumi emlékmű, a vármegyeháza emléktáblája, az agyagfalvi székely nemzetgyűlés emlékműve és a halmágyi Erzsébet-emlékmű mellett számos, az iskolai kőfaragó műhelyben kivitelezett tárgy tervezése fűződik nevéhez.

Harmath Ödön, a mintázás, a leíró építés- és alaktan, a szabadkézi rajz és a kőipari technológia szaktanára szintén az Országos Iparművészeti Társulat és az EMKE tagja volt, az 1903–1904-es tanévben az ungvári Agyagipari Szakiskolába helyezték át. Harmath óráit részben Petrányi Miklós rajztanár, festő, a Nemzeti Szalon tagja vette át, majd egyes évfolyamokon ő lett az ábrázoló mértan és a szabadkézi rajz oktatója is. 1904 karácsonyán már őt küldték Budapestre az iparművészeti vásár tanulmányozására, munkáját 1912-től az abban az évben induló miskolci Fémipari Szakiskolában folytatta.²¹ Maráth József (sz. 1864) kályhakészítő, agyagipari szaktanár, az Országos Iparművészeti Társulat tagja, az éppen az udvarhelyi iskola alapításakor megszűnt mágocsi (Baranya megye) agyagipari iskolából került a székely anyavárosba, agyagipari technológiát, vegytant, agyagipari szaktárgyakat és könyvelést oktatott.²²

A tanári kar fél évtized alatt jelentősen bővült szaktanárokkal. Az 1897–1898-as tanévben a marosvásárhelyi szakiskolából Pillich Lajos agyagipari szaktanár (sz. 1872), valamint Huber Antal kőipari és Halbich Jakab agyagipari művezetők kerültek át Udvarhelyre. Ettől az évtől lett Strohoffer Béla szobrász ösztöndíjas tanárjelöltként a kőipari műhely vezetőtanára.²³ Pillich a műhelyvezetés mellett szabadkézi rajzot tanított, a szobrász végzettségű Strohoffer a műhelyvezetés mellett a leíró építés- és alaktan, emellett a kőipari technológia és a szabadkézi rajz tanára volt. Halbich az agyagipari szakirány művezetője volt, a műhelyben gipszformázást, negatív öntőformakészítést és gipszesztergályozást vezetett.

²¹ ÉRTESÍTŐ 1912, 11. Egy évvel később Petrányi Miklós rajztanár követte őt.

²² Vele együtt három diák is átkerült Baranyából Udvarhelyszékre.

²³ Az értesítő Strohoffer 1904-es féléves olaszországi tanulmányútját említi. ÉRTESÍTŐ 1905, 5.

3. Az agyagipari műhelyhez kapcsolódó kémiai labor / Chemical laboratory related to the clay workshop. Kováts Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/9. (1073) 1900–1914.

Az ország folyamatosan gyarapodó szakiskolái között gyakori volt a (szak)tanárok és műhelyvezetők áthelyezése. Közismereti tárgyak oktatására a zalatnai kőfaragó és -csiszoló ipari szakiskolából helyezték át 1900-ban Spaller Józsefet, aki a tanári kar aktív tagja lett, érkezését követően rendszeresen közölt a város és környéke sajtótermékeiben. Népszerűsítő írásaival a professzionalizálódás új fórumává lépett elő az iskolai értesítő is, amely a részben hasonló profilú és létszámú zalatnai szakiskola évkönyvéhez képest a kötelező adatokon túl addig csak esetlegesen közölt minőségre és terjedelmre nézve szerény szakmai tartalmakat.²⁴ Spaller megjelenése egyaránt dinamizálta az iskolát és a várost: a városi és iskolai ünnepek gyakori szónoka, az önképzőkör motorja, a helyi iparfejlesztő bizottság vasárnap délutáni összejöveteleinek rendszeres előadója, a községi hitelszövetkezet és a Székely Dalárda alelnöke, az udvarhelyi bőripari szövetkezet felügyelőbizottságának elnöke volt. A szaktanári kar hat év alatt professzionalizálódott: a folyamat végét Spaller József közismereti tárgyak tanárává való kinevezése jelentette 1900-ban, ezzel párhuzamosan a külsős tanárok szerződését megszüntették.²⁵ Zalatról helyezték át 1908-ban Csánki József igazgatót is.

A szaktanárok aktivitása mellett az ipari szakiskolák és iparmúzeumok modernizációs tevékenységének másik irányát az anyagkísérletek és anyagvizsgálatok jelentették. A budapesti Technológiai Iparmúzeum vagy a kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum jól felszerelt anyagvizsgáló műhelyekkel rendelkezett, ezek mellett a helyi anyagok, új, díszítő vegyületek és módszerek, festékek, mázak vizsgálata, az ezekkel való kísérletezés, valamint a helyi mesterek igényeinek és kéréseinek figyelembevételével új összetevők, receptek kialakítása volt a műhelymunka alapja. Mindez nagyban hozzájárult a helyi iparosság modernizálásához, az újszerű anyaghasználathoz. Udvarhelyen elsőként Sebők Ignác agyagipari szaktanár foglalkozott anyagkísérletekkel, ő jegyezte az iskolai értesítő első

²⁴ A sort Sebők Ignác szövege nyitja meg az agyag tűzállóságának meghatározásáról az első értesítőben, a negyedikben a kézimunka-tanfolyamról olvashatunk beszámolót, a századfordulós tanév értesítőjében pedig az iparosság társadalmi helyzetéről értekezett Spaller József. A szakmai tárgyú írások ezzel meg is szakadtak, később az éves összefoglalásokon túl az iskolai évfordulókhoz kapcsolódó visszatekintések kerültek közlésre.

²⁵ Zalatról több tanár került át Székelyudvarhelyre. Spallert 1905-től Gabrovitz Kornél követte, akit kőipari műhelyvezetőként helyeztek át. Spaller 1912-ben ment nyugdíjba az udvarhelyi iskolából 30 év oktatás után.

szakmai közleményét.²⁶ Az 1902-es értesítő esszenciálisan foglalta össze ennek a tevékenységnek a két ágát: „Maráth József tanár magánfelek részére különféle agyagokat és egyéb ásványokat vizsgált, illetve azokra vonatkozó szakvéleményt adott ki. Továbbá helybeli és vidéki agyagiparosoknak mázaikat és engobe-okat készített, illetve ezek recipéit közölte. Pillich Lajos tanár tanulmányokat végzett az engobe edények festési technikájának fejlesztése céljából, s az elért eredményt a magyar iparművészeti társulat által rendezett karácsonyi kiállításon s a torinói nemzetközi kiállításon mutatta be.”²⁷ A növendékek motiválásában rendszeres iskolai kiállítások, kisebb-nagyobb díjak és az 1896–1897-es tanévben létrejött önképzőkör játszott alapvető szerepet. Az oktatáson kívüli önképzés lényege az iskola utáni folyamatos továbbképzéshez szükséges szakmai érdeklődés felkeltése, az egyéni tanulási képességek fejlesztése volt, amelynek alapja az ismeretek önálló rendszerezésében és elsajátításában rejlett. A modern ipari szakoktatás e kardinális alapelve megegyezett az egyetemeken szorgalmazott önálló tanulási és kutatási attitűddel.

Az önképzőkör keretében zajló versengés a közös munka és az esztétikai értékítélet fejlesztésének fontos eszköze volt, a diákság által elbírált pályamunkák közül végül a tanári kar választotta ki a díjazottakat. Az iskolai önképzőkörök szerepét a nemzeti iparosság kiművelésében nem lehet eléggé hangsúlyozni, működésük mai szemmel csodaszámba megy: a heti hat napon át, a kétórás déli pihenővel ugyan megszakított, de 8–18 óra között zajló intenzív elméleti oktatás és műhelymunka melletti tevékenység mélyen beépült a diákokba, s az iskola elvégzését követően is megmaradt. Mindez az önmagukat folyamatosan művelő és továbbképző iparosok szellemi érdeklődéséről tanúskodik. Az udvarhelyi iskola köre meglehetősen aktívnak számított, tagjai a századfordulós tanévben húsz tanulmányt adtak be, emellett harminc előadást és több szabadkézi rajzot, valamint gipszintamodellt készítettek. A tanári kar tagjai gyakran saját költségükre hirdettek ki iskolai pályázatokat, az ezredévi tanévben például Harmath Ödön két, egyenként kétkoronás díja egy magyar díszú és egy stílusmegkötés nélküli csempelap tervezéséért járt, az 1899–1900-as tanévben Spaller József egy gipszintát két koronával, az igazgató, Scheffler Nándor egy magyar nyelvtani dolgozatot négy koronával díjazott. Az agyagipari osztály jövedelmezőbben működött. A székelyföldi agyagipar beágyazottsága, a könnyebben értékesíthető kerámia- és agyagáruk valószínűleg elfogadottabbá és népszerűbbé tették ezt a szakot, az innen továbbtanulók jóval nagyobb száma mellett a kőiparral szembeni előnyéről tanúskodik, hogy az önképzőkör 1911-ben a pécsi gyáralapító, Zsolnay Vilmos nevét vette fel. Az oktatás és az önképzőkör tevékenysége összeért, az év végi, 7–10 napig látogatható kiállítások, a mai művészeti egyetemek kipakolásaihoz hasonlóan, az év során elért eredményeket tárták a nyilvánosság elé.

A képzés szerkezete

A képzés az agyagipari és kőipari szakokon egyaránt általános és szakmai tárgyakból állt össze. Az iskola tanrendje megfelelt az 1890-es évek elejére kialakult, központosított minisztériumi tantervnek. A magyar nyelv és helyesírás szerepe nemcsak a magyar állam iránti lojalitás és integráció eszköze volt a korabeli ipari szakiskolákban, hanem a folyamatosan bővülő szakmai ismeretek elsajátításának egyetlen lehetséges módja is.²⁸ Az ipari szakképzés a szakmai és gazdasági tudás átadásának terepe volt, a gyakorlati és reál tárgyak magas száma miatt a magyar nyelvére vált a nemzeti művelődés átadásának eszközévé. A szakmai és a szakmához kapcsolódó gazdasági ismeretek átadását a székelyudvarhelyi iskolában az első évfolyamon számtan, mértan, mértani rajz, szabadkézi rajz, természetrajz, mintázás, szépírás, költségszámítás, könyvvitel, valamint a vegy- és ásványtan tárgyak szolgálták.

Erdély mindkét kőfaragóipari szakiskolájánál figyelemre méltó cseh hatás tapasztalható. A zalatnai iskolában a kőcsiszolás cseh származású művezetője a stájerországi Turnauban tanult, magyarosított nevén Bárta Károly lett. A második tanévben csatlakozott a zalatnai tantestülethez Knop Vencel, aki a csehországi Hořice kőfaragó szakiskolájában, majd a bécsi Iparművészeti Iskolában végzett építész rajzolóként.²⁹ De Hořice szakiskolája nem csak ezért fontos az erdélyi kőfaragóképzés megújítása szempontjából. A cseh–német vegyes lakosságú, szudétanémet kisváros szobrász- és kőfaragó-isko-

²⁶ ÉRTESÍTŐ 1895, 3–7.

²⁷ ÉRTESÍTŐ 1902, 6. A kiállított tárgyat *Diploma di meritóval* jutalmazta a zsűri. ÉRTESÍTŐ 1903, 10.

²⁸ VÖRÖS 2018, 241, 257.

²⁹ Induláskor az elméleti és közismereti tárgyak tanítására a korábbi brassói elemi iskolai tanárt, Spaller Józsefet nevezték ki. ZALATNAI ÉRTESÍTŐ 1898, 25.

4. A szakiskolában készült gipszminták / Plaster samples made in the vocational school. Kovács Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/19. (1083) 1900–1914.

lájának évkönyvei ismertek voltak a budapesti Kereskedelmi Minisztériumban, az 1894–1895-ös legalábbis egyike a minisztériumi iratanyagban fennmaradt kevés idegen nyelvű iskolai évkönyvnek.³⁰ Az ebben közölt tanrend – a szobrászképzés igényei miatt szükséges óráktól eltekintve – egyezik a két erdélyi kőfaragó-iskola curriculumával: vallástan, számtan, gazdasági számtan, üzleti levelezés, könyvelés, költségbecslés és költségvetés, geometria és ábrázoló geometria, vetületi ábrázolás, fizika, szabadkézi rajz, alakrajz, építőművészet, anatómia, szobrászattörténet, szakmai rajz, betűrajz, építészeti alaktan, kőfaragás, agyag- és gipszmintázás, mechanikai kömegmunkálás (ennek részeként anyag- és szerszámtan), gyakorlati oktatás (szobrászat/kőfaragás).³¹

A művészi jellegű képzettség szempontjából kiemelt jelentőségű szabadkézi rajzot és mintázást Zalatnához hasonlóan Udvarhelyen is a szobrász végzettségű tanár-igazgató, Scheffler Nándor tanította. A szabadkézi rajzórán elsősorban mintalapok alapján gyakorolták az ornamentika rajzolását Várdai-féle falmintákról heti hat órában. Akárcsak Zalatnát, ezt az iskolát is felszerelték gipszminta-öntőműhellyel. Második évben Huszka, Vidéky és Várdai mintalapjai és egyéb (az évek múlásával egyre gyakrabban külföldi) szakkönyvek alapján dolgoztak – ezek a későbbi műhelygyakorlatokon sorra kerülő pontozásos technika begyakorlására, majd pedig írónnal, tussal való kihúzására, valamint kifestésre szolgáló előkészítő gyakorlatok voltak. Harmadéven mintalapok mellett a legújabb szakkönyvek illusztrációinak másolása is bekerült a tanrendbe. Negyedéven került sor a nagyításokra, emberi fejek gipszszobor utáni rajzolására, a kő- és agyagiparban előforduló állati és növényi formák gyakorlására. Az óra keretében a természet utáni rajzolást a városi temetők síremlékeinek, nagyobb városi kertek növényeinek másolásával gyakorolták. A műhelymunka, a szabadkézi, mértani és szakrajzórák kiemelt jelentőségét mutatja, hogy az elégtelen év végi osztályzat egyben automatikus évis-méltelést jelentett, a pótvizsga lehetőségének kizárásával.

Mintázásórán első- és másodéven évfolyamonként négy órában agyagban és viaszban készítettek mintákat egyszerű ornamentikai modellek alapján. Mind a kőfaragó, mind az agyagipari szakon

³⁰ MNL OL, K 231, 394. doboz, 1. cs.

³¹ JAHRESBERICHT 1895, 22.

alapvető volt a párkányrészletek készítése, „sablonnal való meghúzása”, díszítése. A záró, negyedik évfolyamon rajzok és fényképek utáni mintázás került sorra, az agyagipari szakon már eljutottak a figurális mintázásig, valamint mindkét szakirányon a stílustanig.

A harmadéven oktatott kőipari technológia tantárgy az építőiparban felhasznált köveket, azok bányászatát, a kőfaragásnál használt eszközöket, szerszámokat és gépeket ismertette, valamint a gipszminta, a kövek csiszolásának, aranyozásának, ragasztásának és a cement alkalmazásának fortélyaiba vezette be a növendékeket.

A szintén harmadéves agyagipari szakismeretek a fentiekhez hasonlóan az agyagipar alapvető nyersanyagaiba, a keverékek, kiegészítő anyagok felhasználásába, a szárításba, égetésbe és a leggyakrabban használt munkagépek – ekkor még rajzos – ismertetésére fókuszált. Ugyanezen az évfolyamon ismerkedtek meg a növendékek a különféle mázak, engobe-ok fajtáival, bevezetést kaptak az anyagok felismerésébe és használatába. Negyedik évben a különleges kerámiák kerültek sorra, a tűzálló agyagáruk, a majolika és a porcelán, az ezeken alkalmazott mázak összetétele és használata, valamint a gyártás során használt gépek bemutatása – kezdetben még csak műszaki rajz alapján. Ezt a jelentős korai hiányosságot idővel pótolták, az iskola anyagi lehetőségeinek bővülésével a műhelyeket felszerelték a gyártás során használt gépekkel, az oktatás ekkortól tudta valójában betölteni ipari modernizációs szerepét.

A leíró építés- és alaktanóra az alapozás, a kőművesség és kőfaragó munkák rejtelseibe vezette be a növendékeket, akik az ácsmunka, a boltozások, valamint a lépcsőkészítés rejtelseivel, oszloprendek, korlátok, párkányok, ajtók, erkélyek és ablakok szerkezeteivel ismerkedhettek.

Harmadéven a kőipari szakrajz keretében került végre sor az alaktani és kőmetszési gyakorlatokra, a párkányok, konzolok, pillérek, erkélyek, portálok és lépcsők elemeinek faragást megelőző rajzi tervezésére. A záró, negyedik évben kutak, sírkövek, kandallók, boltozatok és lépcsők, valamint boltívek és portálok tervezése került sorra.

A műhelyben a szerszámhasználat és a mértani alapformák elsajátítását követően építészeti ornamentika, egyre összetettebb gótikus díszítmények és részletrajzsablonok elkészítését tanulták. Ezt követték a szintén egyre komplexebb metszésű párkányok, különböző elemekből felépülő kőfaragványok összeillesztése, a felületi díszítőfaragás fogásainak elsajátítása. Az első években márványt, trachitot és homokkövet használtak. Az agyagipari műhelymunka során csempekályhák, használati és díszedények, épületdíszítő terrakotta, görög és római edények, kerti vázák készítését és díszítőfestést gyakoroltak. A műhelymunka negyedévre sokat változott, ekkorra már téglá, terrakotta vízvezeték(-alap)csövek, tűzálló agyagáruk, fazekasáruk kerültek sorra. Ezzel párhuzamosan a kiemelkedő minőségű külföldi történeti kerámia tárgytypusait – bunzlaui edényt, svájci majolikakályhákat, kőedényeket, finom és durva (feltehetőleg angol) kőagyag tárgyakat, olasz majolikát – vették sorra, megjelent új anyagként a porcelán készítése, továbbá az ezeken alkalmazott mázak és festékek összetétele és beégetése.

Az agyagipari oktatás kezdeti időszakának nehézségeiről tanúskodik az a szakfelügyelői jelentés, amelyet Örley János (1864–1914), a budapesti Állami Felső Ipariskola tanára, későbbi országos iparfőfelügyelő készített 1897. december 26. és 1898. január 6. közötti iskolalátogatása során a fenntartó minisztérium kiküldetésében.³² Az agyagiparinál jóval erősebbnek tartott kőipari osztály működését nem is elemezte részletesen, arról röviden és „teljes elismeréssel” emlékezett meg, az agyagipari gyakorlati oktatásban azonban számos hiányosságot sorolt fel. Elismerő észrevételei az oktatás elméleti részére, az általános és szakismereti tárgyakra, a rajzoktatásra és a mintázásra terjedtek ki. A gyakorlati oktatásban azonban csak a korongozást és a kályhakészítést tartotta megfelelőnek, „ennek látható eredménye az, hogy a legnehezebb görög vázák és kancsók is bizonyos tökéletességgel és egyformasággal kerülnek ki a növendékek kezeiből”. A fogyatékoságok között említette a kőipari szakon amúgy nagy óraszámban tanított szakrajz és a szakmintázás hiányát az agyagipari tanrendben. Emiatt a növendéknek „nem fejlődhetik a formaérzéke, miből kifolyólag csak másolni tud, teremteni nem. Pedig mint önálló iparos utalva lesz arra, hogy gondolatának alakot adjon. [...] Ahhoz, hogy a növendékek bas-relief fejeket, figurális dolgokat élethűen mintázhassanak, a szakiskola nem ad kellő képzettséget. Márpedig figurális munkáknak csak akkor van értelme, ha az tökéletes. Oly föladatot adni tehát a növendékeknek mit kidolgozni nem tud, nem szabad, nem szabad különösen akkor, midőn egyszerű ornamentikát sem képes megcsinálni. Az életben ilyenre különben

³² MNL OL, K 231, 680. doboz, 8266 (1898. február 2.)

5. A szakiskola egyik tanterme / One of the classrooms of the vocational school. Kováts Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/3. (1067) 1900–1914.

nincs is szüksége, mert a gyáros, ha figurális tárgyakat akar termelni, azt bizonyára művésszel fogja megmintáztatni.” Emellett a gipszesztergályozás és a formaöntés fennálló hiányosságainak pótlását is kiemelte, hiszen, mint írja, „a Zsolnay gyárat kivéve alig van gyár hazánkban, hol nem nélkülözik a gipszesztergályozót és formaöntőt”. Ezek mihamarabbi bevezetését az oktatásba azért is tartja elsődlegesnek, „mert a végzett növendékeknek biztos megélhetést nyújt”. Ezáltal, folytatja, „a növendék néhány év elteltével műveltségével és szakismeretével fogva a tanulatlan munkás fölé, előmunkássá emelkedjék”. A szerző felszólalt a nem megfelelő technikával és mázzal készített antik edénymásolatok életszerűtlen és a piaci igényekkel ellentétes gyakorlata ellen, felrótta a modern ipari igényeknek megfelelő és az önálló iparossá válás alapját jelentő gyakorlat hiányát a kivitelezés során: „az alapanyag és máz közötti összefüggést és az avval kapcsolatos gyakorlati ismereteket a szakiskola alig tanítja. [...] Ugyancsak kevés a tanulók gyakorlata az égetésben is, mert nincs módjuk abban tapasztalatot szerezni.” Megoldásul kisebb tankemencék (próbaégető-kemencék) felállítását javasolta. Kitért a gyűjtemények kérdésére is, elsősorban a legjobb növendékmunkák gyűjteménybe szervezését és mintaadó szerepük erősítését javasolta, hozzátéve, hogy „e gyűjteményt kiegészítené a lassan felgyülemelő idegen termékek sorozata”, valamint „kemenceszerkezetek és egyéb eszközök modelljei”. Az oktatás gondjai között a hiányos felszereléseket, főleg a tan-égetőkemencék már említett hiányát és a helyiségek elégtelenségét említi, utóbbiak orvoslása új épület emelésével ekkor már folyamatban volt. Javasolta a laboratórium és a gipszöntő műhely kibővítését, felrótta a nem kellően fegyelmezett és következetes műhelyi és a laboratóriumi munka hiányosságait.³³ A kőipari osztályban folyó képzés megfelelő színvonalára már az első tanévtől kezdve a szobrász végzettségű és fővárosi tanári tapasztalatokkal bíró Scheffler és mellette Harmath személye mint szaktanár garancia volt, de nem lehetnek kétségeink afelől, hogy a kezdeti csekély létszámot jelentősen kibővítve az 1897 szeptemberében munkába álló három új kőipari szaktanárnak is köszönhető Örley János pár hónappal későbbi pozitív szakfelügyelői véleménye.

³³ A szakfelügyelői jelentésre Pillich Lajos tanár küldött egy valószínűleg a minisztériumi tisztviselőket sem meggyőző választ 1898. február 1-i keltezéssel. MNL OL, K 231, 680. doboz, 8266 (1898. február 2.)

A kőipari és a mellé idővel minőségében is felzárkózó agyagipari tanulmányok lezárását jelentő vizsgákra vonatkozó archív forrás nem ismert, ezért kiemelt jelentőségű az 1912. év végi vizsgák leírása, amelyet az adott évi értesítőben közöltek. A jelentős forrásértékkel bíró leírás alapján a IV. évfolyam tanulóinak vizsgafeladatai a következők voltak.³⁴

Kőipari szakosztály

1. *Bodó Sándor*. Műhelyi munka feladat. Egy megrendelt sírkő díszesebb felső része, melyhez az 1/10 méretű kis rajz után kiviteli rajz is készítendő. Rajz- és írásbeli feladat. Adott méretű lépcsőházba háromkarú lépcső szerkesztése, az alsó kar aláfalazott, a másik kettő függő. A lépcsőfokok egyszerű profillal. Anyagszükséglet és költségvetés készítése.
2. *Darvas Sándor*. Ugyanazon sírkő párkányos alsó része kiviteli rajz előkészítésével. Rajz- és írásbeli feladat. Orsós csigalépcső szerkesztése adott méretű kör alaprajzú lépcsőházba félfordulónál a világító ablak alatt, pihenő lap. A lépcsőbeosztás és elhelyezési mód leírása. Költségvetés készítése.
3. *Gábor Gyula*. Műhelyi feladat. Nagy díszcsésze (szenteltvíztartó), melyhez adott vázlat után kiviteli rajz is készítendő. Írás- és rajzbeli feladat. Falikút vízvezetékhez, kis vázlat után elhelyezési rétegrajzokkal, anyagszükséglet-kimutatással. A haszonszázalék kimutatási módjának példával illusztrált leírása.
4. *Kajlik Lajos*. Műhelyi feladat. Nagy díszcsésze (szenteltvíztartó), melyben adott vázlat után kiviteli rajz is készítendő. Írás- és rajzbeli feladat. Adott vázlat és méret alapján szószék rajzolando természetes nagyságú részletekkel. Kőbányaüzemnél a kő köbméterenkénti árának megállapítási módja, leírása, és példával bizonyítandó.
5. *Kovács Péter*. Megrendelt dr. Horváth Ákos-féle sírkő, melyen az ornamentikus részek elkészítendőek. Írás- és rajzbeli feladat. Adott részlet alapján dór-stylú kapuzat rajzolása, íves oszlopszat és oromzattal. Adva van az oszloptörzs felső átmérője. Az öt oszloprendszer összehasonlító leírása.
6. *Paizs István*. Műhelyfeladat. Egy síremlék díszesebb felirati része. Írás- és rajzbeli feladat. Kis vázlat alapján sarokerkély rajzolása 1/10 méretben, elhelyezési rétegrajzokkal. A vulkáni kőzetek ismertetése.
7. *Teretskey Béla*. Műhelyfeladat. Dr. Horváth Ákos-féle sírkő, melyen az ornamentikus részek is elkészítendőek. (Két növendék dolgozik ezen márvány síremléken.) Írás- és rajzbeli feladat. Kisebb körtéri kőkút rajzolando adott vázlat alapján, elhelyezési rétegrajzokkal és kiviteli részletekkel. Anyagszükséglet-kimutatás. Mészkövek ismertetése.

Agyagipari szakosztály

1. *Csáder Ödön*. Műhelyi munka feladat. Készítendő 11-es számú terv szerinti középparkányos cserépkályha világoskék színben, 2 db esernyőtartó készen festve, adott minta szerint. Öntendő 2 db kályhafelsőparkány-sarok, minta adott anyagformából retouchírozva. Egy másik végzendő tanulóval felállítandó 1 db 5½–3½ csempe nagyságú csempe teremkályha. Írásbeli feladat. Leírandó a bevonás vagy előformázás célja s a bevonó agyag és alaptest összeegyeztetésének módja. Megállapítandó egy 5 x 5 m² felületnek burkolásához szükséges mázas lemez mennyisége, a felhasználandó régi agyag és máz mennyisége és értéke. A burkolólapok mérete 16+16 cm. Vázlatosan feltüntetendő egy 5–3 csempe nagyságú teremkályha belszerkezete.
2. *Orbán József*. Műhelyi munka feladat. Készítendő egy db 3½–3 csempenagyságú 9 soros zsák-kályha az I. számú mintából, világosbarna színben. Korongolandó 2 db terrakotta kerti váza adott rajz szerint. Készítendő 1 db sarokkályha minta, melynek egyik oldalnegatívja adva van. Felállítandó egy másik végzendő tanulóval közösen 1 db 5½–3½ csempenagyságú teremkályha. Írásbeli feladat. Kíváncsítik a máz nyersanyagainak ismertetése. Leírandó a nyers (ólmos és frittelt) sótartalmú, szintelen és színes átlátszó mázak előállításának módja, s azoknak hatása a festő fénoxidokra. Rövid ismertetés kíséretében feltüntetendőek vázlatosan a gép-korongon be- és átformázásnál használatos chablon szerkezetek.

³⁴ ÉRTESÍTŐ 1912, 18–20.

6. A szakiskolában készült kályha / Stove made in the vocational school. Kováts Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/10. (1074) 1900–1914.

A vizsga ezek alapján gyakorlati és írásbeli részből állt, elvégzéséhez akár folyamatban lévő munkákat is felhasználtak mintaként, a kőipari szakon végzettek nagyobb részben építészeti, kisebb részben iparművészeti szaktudásra tettek szert. Elsajátították a számításokon alapuló épületrészek (lépcsőforduló, ablakelhelyezés, kapuzat, falikút, erkély stb.) tervezését, tussal kihúzott rajzi nagyítását, pontozással tárgynagyítások és -kicsinyítések elkészítését, de emellett síremlékek, faragott kő épületfelszerelési tárgyak tervezését és kivitelezését. A vizsgaleírás másik fontos tanulsága, hogy az agyagipari képzés a kőfaragók építészeti tagozatokban szerzett jártasságától eltérően inkább az iparművészeti jellegű tanulmányokkal mutat rokonságot. Ez jelentős mértékben befolyásolta a továbbtanulást is: az Iparművészeti Iskolát választók döntően az agyagipari szakosztály végzettjei közül kerültek ki. A képzés négy éve alatt az anyagismereti tudás mellett épület- és lakásfelszerelési tárgyak kivitelezését sajátították el (kályhák, esernyőtartók, vázák stb.). Az ipari-iparművészeti oktatási és múzeumi rendszer számos ponton egymásra épült, esetenként átfedésben lehetett. Jól jelzi az ipari szakiskolai oktatás részleges iparművészeti jellegét az is, hogy több más ipariskolához hasonlóan a budapesti iparművészeti iskola is továbbtanulási lehetőséget biztosított legalább két elvégzett osztállyal, bármelyik szakirányról.³⁵

Tanfolyamok

Az iparmúzeumok és az ipariskolák alapvető modernizációs szerepében az anyagvizsgálatok és a tanfolyamok jelentették a kapcsolatot a térségükben dolgozó mesterekkel. Kolozsváron ez elsősorban a kalotaszegi fafaragás emlékeinek gyűjtésében és a fafaragók továbbképzésében jelentkezett, a marosvásárhelyi iparmúzeum a székelyföldi fazekasság modernizálásában játszott jelentős szerepet, ennek köszönhetően kerültek mintaként a gyűjteményébe a székelyudvarhelyi iskola agyagipari műhelyében készült tárgyak. Az ipariskolák a modern technológia terjesztésével – az iparmúzeum pedig az eredeti technológiai eszköz- és mintagyűjteménye révén – a piacon versenyképes, állami támogatás nélkül is helytálló iparosok képzését vállalták, melyben a falusi mesterek továbbképzése is szerepet játszott. Az iskolamúzeumok és a két régió magyarságának formakincsét ápoló mesterek szimbiotikus, oda-vissza ható kapcsolatban álltak egymással. A Kalotaszeg falvaiból érkező fafaragók munkái mintaadó szereppel bírtak a növendékeket és – tágabb értelemben a múzeum gyűjteményeit megtekintő látogatókon keresztül – a társadalom egészét érintő kölcsönösség szempontjából, ennek részeként az iparmúzeum fafaragó tanfolyamain például megismertették a falusi mestereket a modern faipari technológiával. A népi formakincs, a székely kultúra ősiségének gondolata a gyűjteményezés mellett a múzeumépület külső díszítésében vizuális megjelenést is kapott. A kalotaszegi fafaragók technológiai modernizálása érdekében helyben, Kőrösfőn és Magyarbikalon 1908-tól tanfolyamokat szerveztek, a fafaragás modernizációja révén létrejött újabb tárgyakból pedig mintadarak kerültek be a múzeum gyűjteményébe.

³⁵ ÉRTESÍTŐ 1899, 12.

Az ipariskolák és -múzeumok ipari modernizációs feladatai közé tartozott a helyi iparos hagyományok oktatása, a helyben működő iparosok tudásának, technikai felkészültségének fejlesztése és kézműipari tanfolyamok szervezése. Ez utóbbi sok szálon összekapcsolódott a háziipari mozgalmakkal. A székelyudvarhelyi iskolában az 1898–1899-es tanévben szerveztek először egy hónapos fazekas tanfolyamot a korondi Koszta Ferenc, Józsa Mihály és András Ferenc részvételével. A helyi iparosság évszázados tudásának átadása mellett a tanfolyamok célja minden esetben a piaci igényekre való felkészítés volt, „a tanfolyamhallgatók megtanulták a használandó anyagjuk célszerű keverését, a keresletnek leginkább örvendő, ízléses és körzet alakú főzőedények korongozását”.³⁶ Az iskola műhelyei, mintái a tanfolyamokon kívül is a helyi iparosok rendelkezésére álltak, inkubátorházként járulva hozzá a helyi mesterek tudásának korszerűsítéséhez, hogy piacképesebb, „szebb és jobb iparcikkek előállítására képesíttessenek”.³⁷ Az agyagipari műhely kemencéinek díjtalan használatán túl, a tanárok ingyenes esti rajztanfolyamot tartottak, az iskolába rendkívüli – azaz továbbképzésként csak bizonyos órákra bejáró – növendékeket is felvettek, az agyagipari szaktanárok anyagvizsgálatot végeztek, az agyagokkal, mázakkal, festékekkel végzett kísérletek eredményeit rendszeresen publikálták. A helyi kereteken túllépve országosan is hozzájárultak a modernizáláshoz azzal, hogy az ország különböző településein dolgozó fazekasokat és kályhásokat láttak el kedvezményes áron gipszformákkal és mintákkal.³⁸ A környékbeli fazekasipar fejlesztése jegyében az 1898–1899-es tanévtől egy hónapos korondi fazekastanfolyamokat tartottak, 1898 nyarán kézműipari (korabeli nevén Slöjd-) tanfolyamot szerveztek a városi árvaház gyerekeinek készségfejlesztésként. Az évszázados technikák és mentalitás modernizálása nem lehetett könnyű, a máshonnan a városba szakadt szaktanárok részéről áldozatos munkát kívánt a hagyományos megoldásoktól a jövedelmezőbb modernnek felé terelni helyi mestereket: „Az elmúlt tanév alatt sikerült az iskolának néhány helyi fazekasmestert a közkedveltségű és magasabb árak mellett értékesíthető engobe technikájú használati, valamint díszedények készítésére megnyerni. [...] versenyképességüket a helyi piacon kívül már a debreceni és az aradi 1902. évi karácsonyi bazáron is szép eredménnyel igazolták be.”³⁹

Az egyre jobban felszerelt iskola és a szaktanárok megérkezése az iskolaváros egésze számára érzékelhető változást hozott. Az 1903–1904-es tanévben a ferences elemi iskola tanulóinak tartottak mintázási és rajztanfolyamot, az állami főreál, a katolikus főgimnázium és a református kollégium mintegy 80 felsőbb éves tanulójának pedig heti 2-2 órás tanfolyamot. A városi iparosokat könyvviteli tanfolyamon képezték tovább, az iskolai rajztermeket a tanonciskola növendékei használták vásárnapként rajzoktatásra. Ezek a tanfolyamok a következő években rendszeressé váltak.

A tanárok a fentiek mellett szerteágazó tevékenységgel járultak hozzá a helyi iparostársadalom fejlődéséhez: illusztrált tanmeneteket készítettek saját és más intézmények részére, Pillich Lajos rendszeresen készített edényterveket fazekasok számára, Maráth József külsős iparosokat mázak és festékek készítésére tanított. A század első évtizedének végére az iskola valódi továbbképzőhellyé vált, jelentékeny módon hozzájárult a város és vidéke iparosainak modernizálásához. Ekkortól a városi iskolák tanulói részére szervezett tanfolyamok mellett szabó-, csizmadia-, asztalos-, kőfaragó-, háziipari, kereskedelmi könyvviteli és külön női könyvviteli tanfolyamot tartottak az iskola tanárai.

A gyűjtemények

Az iskola fennállásának tizedik évfordulóján közölt mérleg tekintélyes gyűjteményről számol be: majd 900 könyv és rajzminta, 342 gipszminta állt az oktatás rendelkezésére, a készáruraktárban 24 kőfaragvány és 263 agyagipari termék várta vevőjét. Az elsősorban modern mintákból álló iskolai gyűjtemény 1905-től az udvarhelyszéki fazekasság történeti emlékeivel is bővült, elsősorban magán-személyek adományai révén, ugyanekkor került be, az egyébként gyakori kereskedelmi miniszteri adományok egyikeként, egy 25 darabos edény-mintagyűjtemény.⁴⁰ A történeti gyűjtemény gyarapodása a továbbiakban is adományokon alapult, 1906-ban Baranya megyei, mágocsi és szárászi mesterek révén további edények és csempeformák kerültek bele.⁴¹ Az 1906-os milánói világiállítás tané-

³⁶ ÉRTESÍTŐ 1898, 7.

³⁷ ÉRTESÍTŐ 1902, 5.

³⁸ ÉRTESÍTŐ 1907, 12–13.

³⁹ ÉRTESÍTŐ 1903, 10–11.

⁴⁰ ÉRTESÍTŐ 1905, 7.

⁴¹ 1906-ban ide került a megszűnt hódmezővásárhelyi agyagipari gyakorlóműhely edénygyűjteménye is. ÉRTESÍTŐ 1907, 7.

vében a 61 kőfaragványt és 329 agyagipari tárgyat kitevő növekménye az egyre intenzívebb termelést tükrözi.⁴² A különböző táruk és gyűjtemények változásáról az iskola szerencsés módon fennmaradt leltárkönyve tanúskodik.⁴³ Az 1914. június 30-i állomány jelentékeny gyarapodást tükröz, a műhelymunkák nélkül számolva a könyvtár, a szertár és a gyűjtemények együtt 2025 tételt tartalmaztak, a teljes gyűjtemény 4614 tárgyat ölelt fel, 61 548 korona értékben.⁴⁴

A leltárkönyv közösen kezelte a különböző táruk, gyűjtemények és műhelyek felszerelését, köztük a könyvtári állományt is. A könyvtárba járatott folyóiratok között a vezető magyar, német és angol iparművészeti, pedagógiai szaklapokat találjuk: *Magyar Iparművészet*, *Sprechsaal*, *Deutsche Kunst und Dekoration*, *The Studio*, *The Magazine of Art*, *Magyar Úveg- és Agyagujság*, *Magyar Iparoktatás*, *Magyar Paedagógia*, *Budapesti Építészeti Szemle*, *Kiviteli Szemle*, a Kereskedelmi Minisztérium *Mintalapok* sorozata.⁴⁵ A könyvtár részletes elemzése nélkül is megállapítható, hogy Marosvásárhely után a Székelyföld második legjelentősebb, részben építészeti, ipari és iparművészeti gyűjtőkörű szakkönyvtára tartozott az iskolához, melynek állománya a kolozsvári Iparmúzeum, a budapesti Iparrajztanoda és a Műszaki Egyetem építészeti szakkönyvtárával minden bizonnyal számos ponton átfedésben volt.⁴⁶

A növendékek

Az ipari modernizáció mellett a társadalmi mobilitás elősegítése is bevallott célja volt az ipari szakiskolák létrehozásának. A döntően szegény sorsú székely növendékek háromnegyede már az első tanévben ösztöndíjban részesült (huszonkilenc a harmincnegyből), lakhatásukat (kezdetben magánházaknál, majd részint kollégiumban), napi ellátásukat biztosították a képzés teljes időtartamára. A felvételi követelményeket az értesítő pontosan meghatározta, ezek nem tértek el a hasonló ipari szakoktatási intézményektől: „A székelyudvarhelyi állami kő- és agyagipari szakiskolába az 1895–96-ik tanévre oly tanulók vétetnek föl, kik valamely közép- vagy polgári iskola 2 osztályát, vagy pedig az elemi népiskola 6 osztályát sikerrel végezték, életük 12-ik évét betöltötték, és ehhez képest kifejlett ép testalkattal bírnak, mit hiteles orvosi bizonyítvánnyal kell igazolniuk. Felvehető még az iparos tanonciskola 3. osztályát végzett ifjú is.”⁴⁷ Az iskolába elsősorban magyar nemzetiségű diákok jártak, az első években a beiratkozottak életkora nagy szórást mutatott, 11 és 18 éveseket egyaránt találunk közöttük. Ekkor a kőfaragó és az agyagipari szak szinte egyforma létszámmal működött (18–19 fő). Az első években elsősorban szegény családok gyermekei iratkoztak be, akik számára az ösztöndíjas ellátás, a kiemelkedést biztosító szakipari végzettség minden bizonnyal komoly kitörési lehetőséget jelentett. Azt, hogy ez az iskola első éveiben sem változott meg gyökeresen, a budapesti Ezredéves Kiállításra ingyenes utazást, szállást és ellátást kérvényező igazgatói levél is jelzi: „a növendékek zöme földhözragadt szegény székely szülők gyermeke, kiknek anyagi körülményei ily áldozat meghozatalát teljesen kizárják.”⁴⁸

A többnemzetiségű zalatnai iskolától eltérően a székelyudvarhelyi intézmény mind a tanári kar, mind a növendékek vonatkozásában döntően magyar nemzetiségű volt: a millenniumi tanévben a 65 beiratkozott között 59 magyart, 5 németet és egy horvátot találunk, két évvel később 51 tanulóból már csak egy román és egy németet. Az iskola végig megőrizte domináns magyar jellegét, 1899-ben a 45 beiratkozott között egy román és egy olasz mellett csak magyarokat találunk, az arányok később sem változtak jelentősen.⁴⁹ Az első években a beiratkozottak 90%-a a városból és környékéről, a vármegyéből és a környező székely vidékről származott. Az alapításkor az iskola a szegény sorsú – elsősorban székely – diákok felvételét tartotta elsődlegesnek, főleg kőfaragó és fazekas hagyománnyal rendelkező településekről.⁵⁰ Az évkönyvek az első években még nem közölték a növendékek adatait, így csak feltételezhetjük, hogy az egyébként ösztöndíjjal támogatott diákok döntő többsége valóban

⁴² ÉRTESÍTŐ 1906, 21.

⁴³ Leltári napló 1900. évi január hó 1-étől. RKK, IPARISKOLA, nr. 10. (Registru inventar 1900–1916)

⁴⁴ ÉRTESÍTŐ 1914, 27.

⁴⁵ A város kulturális életéről és a különböző iskolai könyvtárakba járatott 71 folyóiratról lásd RÓTH 2015.

⁴⁶ KRÄHLING ET AL. 2018; KATONA 2020, 19–30.

⁴⁷ ÉRTESÍTŐ 1895, 38.

⁴⁸ MNL OL, K 231, 580. doboz, 44.814 (1896. június 30.)

⁴⁹ ÉRTESÍTŐ 1900, 39.

⁵⁰ ÉRTESÍTŐ 1903, 3–4.

7. A szakiskola agyagipari műhelye / The clay workshop of the vocational school. Kováts Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/2. (1066) 1900–1914.

a környékről kerülhetett ki. A legtávolabbi beiratkozottak a Békés megyei Dobozról, Gyuláról, a Baramya megyei Mágocs megszűnt agyagipari szakiskolájából, a Somogy megyei Törökkoppányból, a Tolna megyei Csernyéről, a Bács-Bodrog megyei Zomborról és a Torontál megyei Antalfalváról származtak. Egy rendkívüli – csak mintázást tanuló – növendék érkezett a Monarchia Magyarországon kívüli részéből, a morvaországi Brnóból, és egy agyagipari növendék Boroszlóból. Az 1902-ben iskolába járók közül a legtávolabbi a horvátországi Kostrenából érkező Glaván János volt, egy-egy fő Nagybecskerekéből és Vingárról érkezett.

Az 1901–1902-es tanévtől azonban a beiratkozottak családi háttérében elmozdulás érzékelhető. A kőipari szakon csökkent a földműves háttérűek száma, megjelentek az iparosszülők (főleg kőfaragók és kőművesek, de találunk asztalost, gyapjútisztítót és cipészt), nőtt a kis- és földbirtokos, orvos, lelkész családi háttérrel rendelkezők aránya. Az agyagipari szakon hasonló tendencia figyelhető meg, itt ács, gazdatiszt, erdőőr, kántor, tanító, szabó, tanító szerepel a szülők között. Az 1902–1903-as tanévtől az értesítő nevesítés helyett kategóriákra bontva közli a beiratkozott tanulók adatait. Ebben az évben a felvett 49 tanuló közül egy szerb és egy horvát kivételével mindenki magyar volt, a kezdetekhez képest jelentős mértékben megnőtt a távolról érkezők száma: 29-en az ország más részéből, ketten külföldről (feltehetőleg Szerbiából és Horvátországból) iratkoztak be, és mindössze egy fő a városból, 11 pedig a környékről. A szülők foglalkozását nézve továbbra is az alsó középosztály megerősödése érzékelhető, a 12 őstermelő és 9 szolga mellett 11 iparos, 7 tisztviselő és 10 „más foglalkozású” szerepel. A származást tekintve ez az arány a következő években sem mozdult el jelentős mértékben, ellenben az iparos/tisztviselői családi háttér fokozatosan emelkedett, az intézmény elsősorban az erdélyi megyék alsó középosztályának meghatározó és elfogadott iskolájává vált.⁵¹ A növendékek szinte

⁵¹ Iparos/tisztviselő/összes beiratkozottak az értesítők statisztikái alapján az iskola fennállásának második évtizedében. 1904: 11/12/46 (50%); 1905: 13/13/51 (51%); 1906: 14/16/52 (57%); 1907: 10/15/52 (48%); 1908: 9/13/45 (49%). A máshová nem sorolt foglalkozások folyamatosan növekvő száma az egyre vegyesebb háttérű és ezzel együtt a meglévő kategóriákba (őstermelő, iparos, kereskedő, tisztviselő-hivatalnok) nem volt besorolható. Figyelembe véve az iskola növekvő országos népszerűségét, az egyre diverzebb munkaerőpiacot, a máshová nem sorolt kategória valószínűleg az egyre változatosabb alsó-közép-középosztálybeli háttérű családokat takarja.

kizárólag magyarok voltak, az évfolyamonkénti egy-két esettől eltekintve még az országon belüli etnikai csoportok sem küldték ifjaikat az udvarhelyi iskolába. Az 1908–1909-es tanév 52 beiratkozottja kivétel nélkül magyar, negyedük a városból és a megyéből, a többiek az ország más részéből érkeztek.

Műhelymunkák

A kőfaragó műhely folyamatosan teljesített külső megrendeléseket, készítette az iskolaépület és környezete épületplasztikáit; rendszeres megrendelést biztosítottak a temetkezések is. Az 1894–1895-ös tanévben két toszkán oszloprendet a saját épületükre, a gölnicbányai vasipari szakiskolának emléktáblát, az iskolai szertár felszereléséhez pedig különböző mintadarabokat készítettek. Az agyagipari osztály két csempekályhát, szertári mintadarabokat gyártott.

Az 1896–1897-es év során a brüsszeli és párizsi világkiállításokra gyártottak tárgyakat, az előbbire négy ládányi mintadarabot. Az iskolában készült a helyi református templom számára egy úrasztala és több kisebb dísz tárgy, de a székelyudvarhelyi városi ezredéves ünnepségek keretében felállított, Scheffler által tervezett és az iskolai műhelyben kivitelezett Millenniumi emlékoszlop is. Szintén Scheffler jegyzi a kőből faragott *Székely kapu* domborművet, emellett a vármegyei nemesi családok számára címereket és több mintadarabot.⁵² Az új udvarhelyi városháza részére egy majolika díszserleget készített az agyagipari osztály, a Scheffler által tervezett tárgy „általános tetszést keltett, a serleg gazdag magyar stílus ornamentikával, arany szegéssel, Őfelségeik reliefsképeivel, felirattal” rendelkezett.⁵³ Scheffler Nándor és Maráth József kitüntetést is kaptak szaktanári tevékenységükért. Az Ezredévi Kiállítás nemcsak a bemutatkozásra, hanem az újdonságok, a minták beszerzésére is alkalmat teremtett. A székelyudvarhelyi iskola oktatási segédanyagként használható edénygyűjteményt szerzett be. A nemzeti iparfejlesztés egyik alapvető célja a külföldi piacok megszerzése volt, ennek részeként jött létre Budapesten az inkább árumintaraktárként működő Magyar Kereskedelmi Múzeum is. A magyar gazdasági expanzió kiemelt területének a Balkánt és az Oszmán Birodalmat tekintették, ennek tanúsága lehet a millenniumi évben az iskola gyűjteményébe került boszniai edénygyűjtemény vagy az 1903–1904-es tanévben három sorozat kályhacsempeminta egy belgrádi kályhagyárostól.

Az 1898–1899-es tanévben Pillich Lajos helyi megrendelésre egy Merkúr-szobrot, az iskola számára egy kisebb kerti vázát és egy kandallót készített, Harmath Ödön Hátszeg város megrendelésére egy szökőkutat, valamint egy 16 elemből álló mintázási tanmenetet tervezett. 1900-ban készült el a város főterén felállított Krisztus-szobor, Harmath Ödön munkája. Az iparfejlesztés centralizált jellegét mutatja, hogy az iparoktatási igazgatóság és a Kereskedelmi Minisztérium rendszeres megrendelésekkel gyarapította más intézményei gyűjteményét, egyben a piaci expanzió prioritásainak megfelelő – bolgár, szerb ízlésű – műhelymunkákat rendelt. A Kereskedelmi Múzeumba árusítás céljából az intézetben készített tárgyakat kellett küldeni, miniszteri utasításra.⁵⁴ Az 1900-as párizsi világkiállításra az iskolából kiküldött kőipari tárgyak listája szerencsés módon fennmaradt az Iparoktatási Igazgató iratanyagában. A 30 tárgyat kilenc ládában küldték ki a francia fővárosba: oroszlánfej, gótikus és reneszánsz oszlopfejek, párkányok, reneszánsz pilaszterfej, sasfej, gúla és négyszögű hasáb, oszloprészlet, palmetta, reneszánsz ornamens és füzér (feston), reneszánsz díszítések, oszlopok, tölgyfalevél-faragvány, gótikus futólevelek, egyszerű szalagfonat, akrotérion, pálmalevél található közöttük. A két évvel korábbi szakfelüyeleti jegyzőkönyv észrevételeivel összhangban főleg a műhely erősségének számító kályhaelemekből állították össze a kiállítási küldeményt, az összesen 83 kályharészlet mellett korongolási tanmenet, huszonkét különböző görög váza, két engobe falitál és két kancsó került a ládába, ezeket 25, az iskolai műhelyben készült tanulmányi mintadarab egészítette ki.⁵⁵ A kőfaragó műhelyben a minisztérium rendelésére egy márványkandallót készítettek a világkiállításra, Foerk Ernő tervei alapján.⁵⁶ A műhelyben kivitelezett reprezentatív tárgyak főként a szaktanárok, különösen pedig az igazgató, Scheffler tervei alapján készültek, ilyen volt az 1900-as párizsi világkiállításon nagydíjjal kitüntetett kandalló, illetve a feltételezhetően ugyanerre az alkalomra az

⁵² ÉRTESÍTŐ 1895, 9.

⁵³ ÉRTESÍTŐ 1897, 7.

⁵⁴ ÉRTESÍTŐ 1898, 10, 23.

⁵⁵ MNL OL, K 236, 15. doboz (1899. november 26). Ez utóbbiak készítői az iskola kiválóbb növendékei lehettek: Benkő Mihály (3 tárgy), Volkán (Wolkán) János, Csont Lázár (2 tárgy), Fancsali Bálint, Mihály István, Jakabfy József (4 tárgy), Vétésy Sándor, László József, Kaucz Imre, Belle Zoltán, Dobay Endre (2 tárgy), Siklódy Lőrinc, Klappenbach Árpád, Herman Gyula, Szobovits Gyula, Simó Béni, Sófalvi Sándor, Gáspár Ferenc.

⁵⁶ MNL OL, K 236, 15. doboz (1899. november 26.)

8. A szakiskolában készült kőfaragványok raktáron / The stone carvings made in the vocational school are in stock. Kovács Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/5. (1069) 1900–1914.

agyagipari műhelyben készült majolikakapuzat (majolica portale). Az ebben a tanévben nevét Hargitára „székelyesítő” Scheffler Nándor igazgató tervei szerint városi megrendelésre több sírkő készült. A cseh származású Janeček József⁵⁷ művezető egy kőpadot, Huber Antal pedig egy kőasztalt készített, feltehetően az iskolai felszerelés részeként – a nemzetközi szintén valószínűleg nem különösebben feltűnő tárgyért tervezője *Mention honorable* elismerést, a világkiállítások legáltalánosabb elismerő oklevelét kapta.⁵⁸ A világkiállítást Hargita Nándor és Janeček József hivatalos kiküldetésen látogatta meg.

Az 1900-as párizsi világkiállítás jelentős mértékben formálta az építészetet és iparművészetet. Közvetlenül az eseményt követő években érzékelhetővé vált az udvarhelyi intézményben is a modern (szecessziós, Art Nouveau, Jugendstil stb.) iparművészeti irányzatok iránti általános érdeklődés. A polgárosodással együtt járó növekvő jövedelemszint serkentőleg hatott a lakberendezési tárgyak iránti keresletre, ez pedig a vidéki iparoktatási intézetekben is hamar változásokhoz vezetett. Mire az alapítás után az ipari modernizáció célkitűzésének megfelelő gépesítettség és az oktatáshoz szükséges tárgyi és gyűjteményi felszereltség kellő szintet ért el, beköszöntött a nagyvilágban az ízlés fordulata, melynek kielégítésére immár a székely kisváros szakiskolája is alkalmassá vált. A részint még történeti formakincsen alapuló, nemzetközileg kevésbé izgalmas kiállítási anyagot összeállító iskola műhelye hamarosan már modern felfogású tárgyakat is képes volt előállítani. Ez egyrészt növekvő összegű eladásokat, másrészt a fejlődést serkentő versengés jegyében egyre intenzívebb kiállítási jelenlétet hozott magával. A sokasodó nemzetközi bemutatókon az otthonok kialakítása, berendezése a modern élet követelményeire egyre jobban figyelő tervezői gyakorlat mellett a modern iparművészeti termékek iránti igényt is növelte. Kialakultak és rendszeressé váltak a magyarországi iparművészeti kiállítások is. Az 1902-es torinói nemzetközi iparművészeti kiállításra egy sorozatnyi engobe festésű edényt készítettek az agyagipari műhelyben. Az Iparművészeti Társulat ugyanezen évi budapesti karácsonyi kiállításán Hargita Nándor márvány domborműveket, tanulmányi mintagyűjteményt, cím-

⁵⁷ 1899-ig Janeček, később Janecsek József írásmód szerint (szül. 1869).

⁵⁸ ÉRTESÍTŐ 1903, 10.

9. A szakiskolában készült antikizáló edények /
Antique vessels made in the vocational school. Kovács
Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/14. (1078)
 1900–1914.

rozatot készítettek.⁵⁹ A következő tanévben az értesítő az átlagosnál több sírkő tervezését és kivitelezését, az agyagipari szakon cserépkályhák, dísz- és használati edények, gipszminták gyártását említette. 1904-ben Hargita Nándor tervei alapján elkészült a homoródkarácsonyfalvi Erzsébet-emlékmű, emellett csempekályha- és egyéb mintaterveket készített, Petrányi Miklós tárgytervezéssel és festéssel foglalkozott, kiállított a képzőművészetek karácsonyi kiállításán, részt vett a Nemzeti Szalon tárlatán és iparművészeti pályázatokon, egy cserépkályha tervét az Iparművészeti Társulat vásárolta meg.⁶⁰

A két osztály termelésének értékéről 1905-től ismerünk adatokat. A műhelymunkák csúcsát a kőipari szakon építészeti elemek, az agyagipari szakon kályhák tervezése és kivitelezése jelentette. Az 1904–1905-ös tanévben a kőfaragó osztály növendékei saját terveik alapján, elsősorban külső megrendelésre készítettek kőfaragványokat, az alsóbb osztályok főleg sírköveket, a felsőbbek építészeti részleteket, tagozatokat. A teljes évi műhelytermelés értéke 408 korona volt. Ezzel szemben az agyagipari osztály edényeket, terrakottákat és kályhákat készített, kiemelkedő műhelymunkaként az értesítő három majolikakályhát említett, a teljes műhely egész évi termelése több mint négyszerese volt a kőfaragó osztálynak, 1680 korona értékben állítottak elő ipari-iparművészeti árukat.⁶¹

Az 1905–1906-os tanévben felavatták az előző tanévben az iskola növendékei és Hargita Nándor által készített homoródkarácsonyfalvi Erzsébet-emlékművet, az igazgató négy falikúttervet is készített, valamint saját kivitelezésű tárgyaival és két albumba kötött tervanyagával vett részt a budapesti Iparművészeti Iskola fennállásának 25. évfordulója alkalmából rendezett kiállításon.⁶² Hargita az Iparművészeti Társulat pályázatain a további években is rendszeresen részt vett, 1906-ban első díjat is nyert, terveit a társulat rendszeresen megvásárolta.

A következő tanév a szokásos helyi megrendelések mellett a milánói világkiállításra való felkészülés jegyében telt, az iskola egy márványkandallót és több kisebb kiállítási tárgyat készített. A két műhely éves termelésének összege kimagasló volt, összesen 5435 koronára rúgott.⁶³ Az iskola műhelyeiben készült munkákat a milánói világkiállítás zsűrije nagydíjjal jutalmazta, bár a világkiállítási díj odaítélése a valós teljesítmény és a politikai érdekérvényesítés között nehezen megítélhetővé teszi a valós teljesítményt egy olyan nemzetközi seregszemlén, amely a magyar iparművészet teljesítménye iránt kiemelten érdeklődött.⁶⁴ A dinamikusan növekvő vásárlások, a nemzetközi díjak és a frissen végzett kőfaragók iránti állandó kereslet azonban mégis egyértelműen jelzik az iskola aranykorát. Az 1890-es években alapított ipariskolák az óriási építési konjunktúra kiszolgálására jöttek létre, a 20. század első évtizedére helyzetük több szempontból stabilizálódott, ekkortól már mindkét szakirányon magas színvonalú oktatás és műhelyi termelés jellemezte őket. Anyagi helyzetükön

táblarajzokat és egyéb terveket, Janecsek József márvány virágtartót állított ki. Az 1911-es római világkiállítás és az olasz kerámia tanulmányozására Hargita ki küldetésben Rómába utazott, az ezzel egy időben, iparművészeti profillal rendezett torinói seregszemle megtekintéséről nincsenek adataink.

Az 1901–1902-es tanévben Janecsek József tervei szerint elkészült egy díszes kőpad az iskolaépületben, majd márvány csengettyűtartó, kerékvetőkövek és posztamensek. Az 1903–1904-es tanévben zalatnai és székelyudvarhelyi kőfaragók készítették el az 1901-ben elhunyt Lukács Béla kereskedelmi miniszter síremlékének kőtalapzatát, a Műegyetem részére pedig festett és festetlen görög edényszo-

⁵⁹ ÉRTEŚÍTŐ 1904, 7.

⁶⁰ Az Erzsébet-emlékmű levelei és tervei a homoródkarácsonyfalvi unitárius parókián maradtak fenn.

⁶¹ ÉRTEŚÍTŐ 1905, 14.

⁶² ÉRTEŚÍTŐ 1906, 5.

⁶³ ÉRTEŚÍTŐ 1906, 13. Ez az év, feltehetően a milánói kiállítás és az ehhez kapcsolódóan megnövekedett érdeklődés hatására, a zalatnai iskolában is kiemelkedő eladásokat hozott. SZÉKELY 2019, 111–112.

⁶⁴ ÉRTEŚÍTŐ 1907, 5. Hargita és Petrányi aranyérmet, a többi négy szakoktató ezüstérmet kapott.

az államosítás, az oktatáson a képzett szaktanárok alkalmazása, elismertségükön friss végzettjeik felkészültsége, valamint a hazai és nemzetközi kiállítási díjak javítottak számottevően. Öngerjesztő folyamatként az iskolák anyagi helyzete egyre jobb képzést is eredményezett. Az állami fenntartás, a magán- és köztestületi adományok mellett egyre növekvő bevételek származtak a tárgyak eladásából. Ezek egyik legfontosabb eredménye a magas fokú gépesítettséget igénylő műhelyek felszerelése. 1907 májusában 7000 korona értékű agyagipari gépbeszerzést engedélyezett a fenntartó minisztérium. Érdemes visszautalni a korábban részint bemutatott állapotokra, és ezt az összeget összehasonlítani az intézmény tíz évvel korábbi helyzetével: a hatalmas múzeumi, oktatási és infrastrukturális beruházási lázban égő országban, az 1896–1897-es tanévben az iskola teljes költségvetése mindössze 18 357 korona volt.⁶⁵

Az 1908-ban a londoni Earl's Court-ban rendezett kiállításon az iskola saját műhelymunkáival vett részt. Erre az időszakra állandósult a tanárok művészeti, közéleti tevékenysége. Hargita Nándor, az iskolai műhelyekben kivitelezett tárgyak egyik tervezője az ország különböző városaiban szervezett – elsősorban iparművészeti – kiállítások rendszeres résztvevője és esetenként díjazottja volt. 1908 végén egyszerre három – a tordai, szabadkai és segesvári – karácsonyi kiállításon is részt vett. Maráth József agyagiparral kapcsolatos szaktanácsadással, Spaller József intenzív publikációs és közéleti tevékenységgel, Petrányi Miklós pedig elsősorban festőként és iparművészeti tárgyak tervezőjeként vált közismertté. 1908 szeptemberétől a zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola igazgatója, Csánki József az udvarhelyi iskolába került a kőipari műhely vezetőjének. A presztízavesztéssel járó áthelyezés és lefokozás okait nem ismerjük, új munkahelyén a korábbi intézetvezető a kőfaragó műhely vezetője és az építési alaktan, a kőipari technológia, a kőipari szakrajz tanára lett.

Az 1910–1911-es tanévben készültek el – legalábbis részben – az iskola főművei, a székelyudvarhelyi Szent Miklós-plébániatemplom, a zetelakai katolikus templom márvány- és a máréfalvi kerámiaoltárai. A zetelaki templomba rendelt fő- és mellékoltárok kivitelezése elhúzódott, nemcsak a soron következő tanév beszámolójában olvashatunk a folyamatban lévő munkáról, hanem az iskola tanári testületének 1920. december 18-i jegyzőkönyvében is, amely szerint Pillich Lajos a zetelaki egyháztanáctól a márványoltárok befejezésére 4000 lejt vett át.⁶⁶ Az 1911–1912-es tanévben az udvarhelyi plébániatemplom négy újabb mellékoltárral gyarapodott az iskola műhelyéből. Az értesítő korábbi évfolyamai általánosságban az iskola tanárait jelölték meg a műhelymunkák tervezőiként, ebben az évben azonban a *műhelyvezető-tanárt*. A fenti kifejezés vonatkoztatható Csánki Józsefekre mint a *kőipari műhely főnökére* vagy Janecsek Józsefekre mint *szakiskolai művezetőre*, aki a komplexebb feladatokat igénylő III–IV. éves növendékek műhelygyakorlatait vezette. Csánki szerzősége mellett szól azonban az iskolai hierarchiában betöltött magasabb pozíciója, korábbi zalatnai tanári-igazgatói feladataiból adódó jártassága, valamint a szövegekben gyakran előforduló, tanár-igazgató titulus használata. Ez a tanév az iskolai műhelyek ismert és fennmaradt tárgyainak szempontjából kiemelkedő, az agyagipari műhely a kolozsvári és a marosvásárhelyi ipariskolák számára készített 55-55 darabos antik görög edényutánpótlásból álló sorozatot.⁶⁷

1911-ben készült el a város két meghatározó épülete, a Katolikus Főgimnázium és a Református Kollégium. Ezekhez kapcsolódnak az 1912–1913-as tanév kiemelkedő megrendelése: a kőipari műhely feladata volt a Református Kollégium építéséhez kapcsolódó építészeti megbízások teljesítése, az agyagipari műhely a Katolikus Főgimnázium helyiségeit, kápolnáját és igazgatói lakását szerelte fel cserépkályhákkal. Külső megbízásként a sepsiszentgyörgyi agyagipari mintaműhely és több tanintézet számára is öntöttek gipszmintaszorozatot.

Az utolsó békeidőbeli tanév megrendeléseit a szokásos síremlékek mellett három nagy márványoltár (feltételezhetően Zetelakára), több épületfelszerelés és az eredeti formájában végül a világháború kitörése miatt Hargita tervei szerint soha el nem készült agyagfalvi emlékmű talapzata képezte. Az agyagipari műhely különlegesebb megrendelése közé egy majolika falikút és egy oltár – valószínűleg egy máréfalvi mellékoltár – befejezése tartozott.

Az intézet eladásainak folyamatos növekedését több tényező együttes hatása okozta, pontos feltárásuk csak a tágabb magyarországi ipari-iparművészeti tárgyalakotás alapos kutatása után lenne lehetséges. Annyi azonban már jelenlegi ismereteink szerint is körvonalazódik, hogy ebben szerepet

⁶⁵ ÉRTESÍTŐ 1897, 27, 48; valamint ÉRTESÍTŐ 1907, 8.

⁶⁶ 1920. december 18-i tanári ülés jegyzőkönyve. RKK, IPARISKOLA, nr. 11. (Procese verbale 1905–1941)

⁶⁷ ÉRTESÍTŐ 1912, 17. A Kolozsvárra került tárgyak nagy része fennmaradt az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban, ltsz: M3054–M3094.

10. A kályhakészítő műhely raktára / Warehouse of the stove-making workshop. Kováts Fényképészeti és Múzeum, EAP1130/1/5/21/7. (1071) 1900–1914.

játszhatott az iparművészeti tárgyak iránti növekvő kereslet, a polgári otthonok modern díszítése iránti szélesedő igény, az iskola ismertségének és elismertségének növekedése, a műhely termékeinek a környék döntően kis- és kézműipari tárgyalkotásából kiemelkedő minősége. Az eladások 1901-től mutatnak jelentős ugrást, a millenniumi év szerény eladásai az 1916-os tanév végéig – infláció nélkül számolva – ötvenszeresére nőttek.⁶⁸

Elhelyezkedés

Az iskola rendszeresen közölte a végzettek elhelyezkedési statisztikáját is, ennek alapja az utánkövetést szolgáló nyilvántartás volt, amely szerencsés módon fennmaradt, és rendkívül értékes elsődleges forrásként szolgál.⁶⁹ Az iskolai értesítők az 1899–1900-as tanévtől közölték az előző évben végzett növendékek elhelyezkedési adatait; a nyilvánosságnak szánt publikáció és a belső nyilvántartás adatsorainak összevetéséből kiderül, hogy az első munkahely távolról sem jelentett még sikeres iparos életpályát. A gyakran országos híré cégek jól csengő neveinek felsorolása első munkahelyként imponáló lehetett az iparos pálya egzisztenciális biztonságában reménykedők számára, a közlemény országos terjesztése széles körben ismertté tehetette az intézményt. Az alumni-nyilvántartás azonban árnyalja a nyomtatott beszámolók pozitív hangvételét, a valóban sikeres életutak, külföldön is elismert művésszé vagy szakmáját gyakorló mesterré válás mellett évtizedes helykeresésről és pályaelhagyásról is vallanak. Az adatgyűjtés módszertana nem ismert, feltehetően jelentős szerepet játszott benne a szóbeliség és az iskolarendszer informatív hálózata.

Az első munkahely közlésén túl idővel megjelentek az utánkövetés összesített és egyszerűsített statisztikái is, az első rögtön a kezdeti hét év adatait közli: eszerint az iskolát elvégző 332 növendékből 17 más pályára lépett, kettő elhunyt, a többiek a végzettségüknek megfelelő szakmában maradtak.

⁶⁸ Az ipartermékek eladása az iskolai költségvetés bevételi oldalán kezdettől jelen volt, az 1896-ra előírányzott 350 forint helyett 91 forint 60 krajcár folyt be év végéig. MNL OL, K 231, 571. doboz, 9478 (1897. február 5.)

⁶⁹ Nyilvántartási könyv a szakiskolában végzett növendékekről. Tanulmányaikat befejezték először az 1896–1897. tanévben. RKK, IPARISKOLA, Nr. 5.

Az évtized végére az elsőéves kőfaragó osztály létszáma 20%-kal meghaladta az agyagiparit (24/20), ez a nyilvántartás szerint a kőfaragó végzettség magasabb társadalmi és anyagi elismertségével, a jobb, fővárosi vagy legalábbis nagyvárosi elhelyezkedési lehetőségekkel áll összefüggésben. Ez alátámasztja az iskola növekvő országos híret; az egyre távolabbról is érkező növendékek száma lassú, de biztos növekedést mutat az 1910-es években, Hargita igazgatóságának utolsó tanévében már 64 tanuló iratkozott be a négy évfolyamra.⁷⁰

Az 1899-ben végzett hat kőfaragóból öt Budapesten, egy Kolozsváron került állásba, ez a két város a vizsgált két évtizedben gyakran felbukkan. Az öt Budapestre került kőiparosból három (Karda Károly, Muszták Ferenc, Simó Benjámin) a Lechner Ödön által tervezett Földtani Intézet gyors kivitelezésével elismertséget szerző Hausmann Sándor cégénél, Nagy Géza Ney Ede cégénél helyezkedett el, Siklódy Lőrinc az Iparművészeti Tanodában (később Iparművészeti Iskola) folytatta tanulmányait. László Lőrinc a Nagy testvérek kolozsvári kőfaragó telepén került állásba.⁷¹ Az elhelyezkedés mintázatai hasonlóak maradtak másfél évtized alatt, egyes kolozsvári és budapesti cégek rendszeresen alkalmaztak udvarhelyi kőfaragókat, bár a felkapott cégek időről időre változtak. Az első öt végzős évfolyam esetében kiemelkedő volt Hausmann Sándor cége: 13 esetben tűnt fel pályakezdő és jellemzően egyéves időtartamra szóló munkahelyként.

A forrásokban 1900-tól kezdve értelmezhető a növendékek életútja, egyben körvonalazódik a szakiskola hatása is a társadalmi mobilitásra. Az 1900-ban végzett öt kőfaragó közül egy, a tanítócsaládból származó Bolla Zoltán a budapesti Iparművészeti Tanodában folytatta tanulmányait, négyen a kolozsvári Nagy testvérek kolozsvári és csíkszentdomokosi kőbányatelepén álltak munkába. Ugyanebben az évben az öt végzett agyagipari szakemberből három a halászi-hajniki Telek Ármin kályhásnál, egy a nagyszebeni Wilhelm kályhagyáros cégnél, egy pedig apja műhelyében, a Maros megyei Szászbonyhán helyezkedett el. Bolla az ország legjobb iparművészeti iskolájába jutott be a szakiskola elvégzését követően, mint majd látni fogjuk, nem egyedülként és nem is a legsikeresebb pályát befutva. A földműves háttérű, miklósfalvi születésű Csont Lázár és a farkaslaki Fancsali Bálint útja párhuzamosan indult, a kolozsvári Nagy testvérek műhelyéből a csíkszentdomokosi kőbányába vezetett, s mielőtt 1910 körül alma materük közelében kőfaragóként letelepedtek, többször is keresztezték egymást a főváros, Kolozsvár, Soborsin, Debrecen különböző kőfaragó műhelyeiben.

Az építőipari konjunktúrától kevésbé függő, a fűtési szükségletek miatt széles körben rendelt kályhák, berendezési és használati tárgyak készítésére képesítő agyagipari szakon végzettek elhelyezkedése nagyobb területi szórást mutat. Életpályájukat összevetve lényegesen több cég tűnik fel a nyilvántartásban, mint a kisebb kőfaragó piacon elhelyezkedettek között. A hat végzett közül kettő, Farkas József és Kiss Szilárd a bethlenfalvi téglagyárban, Nemes Mózes a brassói, Kolcsár Béla a kolozsvári, Sófalvi Sándor a nagyszebeni, Szokovits Gyula a brassói kályhagyárban helyezkedett el.⁷² Az agyagipari szak esetében másfajta dinamika mutatható ki a munkahelyválasztásban. Egyrészt a fazekas- és kályhásipar országos lefedettségéből adódóan könnyebb volt munkahelyet találni az ország legkülönbözőbb szegleteiben működő kályhás műhelyekben, cégeknél vagy téglagyárakban. Az 1913-ig követhető pályáívek mintázata alapján a stabil alkalmazottá vagy önálló mesterré válás előtt nagy földrajzi távolságokat megtéve és sűrűn, egy-két évente váltottak munkahelyet. Jól illusztrálja ezt az 1901-es négy agyagipari végzett: Csiszér János az Eperjesi Népbank Kályhagyárában, Koncz Imre a pilismarót-basaharci István Téglagyárban, Kiss Károly a pécsi Zsolnay gyárban, Lakatos Sándor Mischler Kornél váci kályhás műhelyében helyezkedett el. Az értesítő adatai alapján eddig tudnánk követni pályájukat, azonban izgalmas életutak bontakoznak ki szemünk előtt a már említett anyakönyv lapjairól. Csiszér a kisszámú művészi pályát befutó udvarhelyi diák közé tartozott, akit 1902-ben az Iparművészeti Iskola tanulóinak között találunk, három év múlva egyéves párizsi tanulmányút, majd Zala György budapesti műterme és gróf Szapáry Pál „udvari szobrászi” állása következett, 1910-ben végül saját műtermében önállósította magát. Koncz egy év után otthagyta a basaharci téglagyárat, hogy egy erzsébetvárosi mesternél dolgozzon, majd Batály Pál zsolnai kályhagyára és

⁷⁰ Mindemellett az iskolában nagy volt a lemorzsolódás, az első 10 évben felvett 145 tanulóból mindössze 75 végezte el a négy ipariskolai osztályt, 35 kőfaragó és 40 fazekas. ÉRTESÍTŐ 1903, 25.

⁷¹ További kutatásokat igényel, hogy Ney Ede cége és Ney Imre miniszteri biztos között a névrokonságon túl volt-e közelebbi kapcsolat. Mint már szó esett róla, Ney Imre éveken át részt vett az udvarhelyi iskola záróvizsgáin, így lehetősége nyílt felfigyelni a tehetséges kőfaragókra. Feltételezhetően nem volt véletlen tehát az udvarhelyi kőfaragók rendszeres és esetenként nagyszámú felvétele a budapesti Ney céghez.

⁷² ÉRTESÍTŐ 1900, 38.

Filep Dezső korondi műhelye következett két-két évig. 1907-ben ismét az udvarhelyi iskolában találjuk, majd egy évre visszatért Filep ekkor már szovátai műhelyébe, ahonnan egy év pécsi Zsolnay gyári gyakorlat után ifj. Mezei Ödön parajdi munkásai közé került. 1911–1912-ben kő- és agyagipari végzeteknél egyaránt meglepően gyakran fordul elő az anyakönyvben a „tartózkodási helye ismeretlen” megjegyzés – ez egyaránt árulkodhat be nem vallott munkahelyről, kivándorlásról, börtönről, betegségről, pályaelhagyásról. Koncz esetében sem tudhatjuk, mivel töltötte ezt az időszakot, mielőtt 1913-tól a zsibói Wesselényi-telep művezetőjeként tűnt fel ismét.

A pécsi Zsolnay gyár a 20. század eleji magyar nemzeti ipar egyik zászlóshajója volt, az iskola fennállása alatt több mint két tucat esetben alkalmazta az udvarhelyi iskola döntően agyagipari végzettségeit. Közéjük tartozott Kiss Károly is, aki Csiszér eperjesi munkavállalásával egy időben egy évig a Zsolnayak gyárában dolgozott, majd a budapesti Iparművészeti Iskolában mélyült el a tárgytervezésben, a szakiskolában elsajátított kivitelezői gyakorlatra építve. Azonban az Amerikába kivándorló székielek sorát erősítette, 1906-tól Chicagóban dolgozott szobrászként, és veszett el mind hazája, mind iskolája emlékezete számára. Lakatos Sándor egyéves váci munkáját követően három évre eltűnt szemeink elől, 1905-ben a kemény fizikai munkát nem vállaló iparos pályaelhagyók gyakori új foglalkozását űzve pénzügyőrként vállalt rangosabb, tisztább irodai munkát egy évre. Hároméves beszercei katonáskodás után 1909-től újra ismeretlen helyen tartózkodott, tanult szakmáját bizonyára végleg elhagyva.

Az ugyanezen évi hat kőfaragó közül négyen Ney Ede és Társa budapesti telepén helyezkedtek el. A Ney család műhelyei és telepei az udvarhelyi végzetek gyakori munkahelyei voltak, csak Ney Imre nagyvállalkozó bukovai bányájában tizenhárom alkalommal álltak munkába kőfaragók, nem ritkán két-három évre, esetenként ennél is hosszabb időre. Ney Imre a hazai kőipar fontos szereplője, a bukovai márványbányát tulajdonló Hazai Márványipar Rt. igazgatója évekig miniszteri megbízottként vett részt az iskola záróvizsgáin, így lehetősége nyílt személyesen kiválasztani a legkitűnőbbeket. Az 1901-es év két másik végzettje Klingsport Albert medgyesi és Piáček Károly pécsi műhelyében helyezkedett el. A medgyesi műhelyben kezdő Soós Kálmán életútja azt jelzi, hogy az iparos szakmák könnyen veszítettek vonzerejükből – nemcsak agyagipari, hanem kőfaragó pályaelhagyót is szép számmal termelt ki az udvarhelyi iskola. Soós 1903–1905 közötti gyulafehérvári katonáskodása és egyéves, a fiatfalvi református parókián töltött otthoni tartózkodása után 1909-től vasúti alkalmazottként találta meg talán végleges munkáját a gyimesbükkii állomáson.

Az 1902-ben végzett négy kőfaragó közül több pályát váltott: Szalló Béla a Piáček Károly pécsi műhelyében töltött év után a csíksomlyói tanítóképzőben folytatta. Benkő Mihály Nagybecskereken Tunner Alajos kőfaragónál állt munkába, majd pár kanyargós év után Dévára került rendőrként. Az agyagipari végzetek közül Kárász Mihály a budapesti Iparművészeti Tanodában teljesített egy év után 1903–1907 között a pécsi Zsolnay gyárban dolgozott.⁷³

A pályaelhagyás végigkísérte az udvarhelyi diákokat, s valamiért kiemelten érintette az 1903-ban végzeteket. Az ebben az évben foglalkoztatott kőfaragók közül Tunner Alajos a budapesti Iparművészeti Iskolában (korábban Tanoda) tanult tovább, Glaván János és Gagy Ferenc Seenger Béla cégénél, Zonda István Gerstenbrein Tamás kolozsvári kőfaragó műhelyében, ketten budapesti kőfaragóknál álltak munkába (Miklós Dénes Andretti Anselmnél, Bedő Vince Áprily Jánosnál).⁷⁴ Az agyagipari végzetek közül egy fő Nagyszebenben, hárman (Nemes Mózes, Imre Lajos, Kovács Albert) a pécsi Zsolnay gyárban helyezkedtek el. Bedő Vincéről 1907 után nem állnak rendelkezésre adatok, Borbély János egy évet töltött a Wilhelm testvérek nagyszebeni kályhagyárában, hogy majd három év marosújvári írnokoskodás után betegségét követően végleg nyoma vesszen. A főváros építkezési megbízásainak gyakori kivitelezője, Seenger Béla az udvarhelyi végzetek gyakori első alkalmazója volt, az összesen tíz ismert alkalmazás közül csak egy tartott egy évnél tovább. Gagy Ferenc életpályája elején mégis felcilliant a stabil iparos egzisztencia esélye a Seenger cég alkalmazottjaként, majd a Král Gyula budapesti kőfaragó műhelyében töltött három év során. De valami mégis visszavonzotta Székelyudvarhelyre, ahol 1907-től pénzügyőri munkáját csak a kétéves katonai szolgálat szakította meg. Az iskolában végzetek közül néhányan az akkori országhatárokon kívül dolgoztak, így a kostre-

⁷³ ÉRTESÍTŐ 1903, 25.

⁷⁴ Gerstenbrein családjáról és tevékenységéről élete alkonyán írt könyve (*Die königliche Kunst in der Baukunst des hohen Altertums*. Klausenburg, 1927) Kós Károly által jegyzett ismertetőjéből tudunk meg többet.

nai származású, horvát Glaván Iván, aki Seenger cége után a szülőfaluja melletti Fiumében dolgozott egy helyi mesternél 1904–1907 között, majd eltűnt a nyilvántartásból. Évfolyamtársa, Imre Lajos egy évig dolgozott a pécsi Zsolnay gyárban, mielőtt több kitérő után 1906-ban munkába állt volna vámosként a MÁV-nál, hasonlóan Kovács Alberthez, aki atyja nyomdokaiba lépve lett vasutas a pécsi Zsolnay gyárban és egy aradi kályhás mesternél eltöltött egy-egy év után. Szintén a Zsolnay gyárban töltötte első évét az 1907-ben fiatalon elhunyt Nemes József, mielőtt 1904-ben könyvelő lett Budapesten. A különleges életpályák közé tartozik a bogárfalvi Miklós Dénesé, aki Andretti Anselm budapesti műhelyéből az első év lejártával visszatért szűkebb pátriájába, hogy egy évig a csíksomlyói tanítóképzőben tanuljon, majd csatlakozzon a grazi lazarista missziótársasághoz. Kétévnyi bolyongás után 1910-ben végül őt is az állami vasúttársaságnál találjuk állomásfelvigyázóként.

A pályaelhagyás mellett a kivándorlás is csökkentette az iskola eredeti célkitűzését, a hazai ipar fellendítését. Erdély elhagyása két meghatározó mintázatot követett: az amerikai kivándorlás és a romániai letelepedés az udvarhelyi végzettekre is jellemző volt. Egy-egy németországi, oroszországi és svájci munkavállalás mellett az Újvilágba összesen hét, Romániába pedig három kőfaragó vándorolt ki. Az 1904-es évfolyam öt kőfaragója közül ketten, Lukács János és Nagy Zsigmond Bibel János karánsebesi műhelyében helyezkedett el. Előbbi később a szülei birtokán gazdálkodott, utóbbi a farkasvölgyi (Vulkán) bányában dolgozott hosszabb ideig előkészítő munkásként. Papp Gyulának a Leonard testvérek odesszai ornamentikagyárában elkezdett munkáját talán krónikus betegsége szakította félbe, a három évig a segesvári szülői házban gondozott kőfaragó végül 1907-ben hunyt el. A bibarcfalvi születésű Román István egy évre Nagy János kolozsvári kőfaragónál helyezkedett el, majd Johann Oliva bukaresti kőfaragó műhelyébe került egy évre, talán a román fővárosban cipészként dolgozó apja révén. 1909-es bukaresti letelepedése előtt három évig Král Gyula budapesti műhelyében, majd a bukovai bányában szerzett gyakorlatot. Salamon Sándor az Iparművészeti Iskolában folytatta tanulmányait. Ebben az évben fordult elő először, hogy az agyagipari osztály egyik végzettje, Orbán Antal is a budapesti Iparművészeti Iskolában tanult tovább három évig, ahonnan szobrászként előbb a nadrági vasgyárba, majd a brüsszeli Académie Royale des Beaux-Arts-ra került. A másik két agyagipari végzős a szliácsi és a csávai agyagáru gyárban helyezkedett el.

A következő évben megfordult a korábbi trend, és kétszer annyian végezték el az agyagipari, mint a kőfaragó szakot. A négy kőfaragó közül hárman Budapesten, Pittino Sebestyén pedig apja, a felsőháromszéki millenniumi emlékoszlopokat készítő Pittino Anselmo műhelyében helyezkedett el, aki egyike volt a 19. század végén Háromszékre hívott és ott letelepedett olasz kőfaragómestereknek. A nyolc agyagipari szakember közül egy a pécsi Zsolnay gyárban, a többiek pécsi, simontornyai, belgrádi, aradi, pápai, nagymihályi műhelyekben helyezkedtek el. Ez az év más szempontból is fordulópontot jelentett, egyre gyakoribbá vált a huzamosan egy munkavállalónál végzett munka, az első munkahely négy-öt vagy még több éves időtartamát már nem egy új állás, hanem legfeljebb a katonáskodás szakította meg. Ennek az átmeneti időszaknak a jellegzetességeit mutatja az 1906-os év is, amikor a három végzett kőfaragó közül Kovács Imre Seenger Béla cégénél, Váradi Jenő Král Gyula műhelyében, Zöldág Imre pedig Tunner Alajos nagybecskereki kőfaragónál helyezkedett el. Az öt agyagipari végzett közül kettő Telek Ármin garamhalászi-hajnikai, Baganz Vilmos apja belgrádi kályhagyárában kapott munkát. Bánszky Sándor a pécsi Zsolnay gyárban és a budapesti Iparművészeti Iskolában is többször megfordult, hogy segédtanári állását 1913-ban végül önálló, igaz mindössze ötéves párizsi szobrászi pályára cserélje. Egykori udvarhelyi évfolyamtársa, Keresztes Kálmán 1906–1909 között szintén a budapesti Iparművészeti Iskolában folytatta tanulmányait.

Az agyagiparosoknál az immár gépesített iskolai műhelyek minőségi oktatása, a kőfaragóknál az erdélyi műemlékfelújítások és rekonstrukciók, kiemelten Gyulafehérvár és Vajdahunyad új kőfaragó telepei magyarázzák a huzamosabb munkavállalást. A kereseti lehetőségek is alaposan átalakultak. Az anyakönyv rovatai éppen az 1907–1908-as évtől teltek meg egyre gyakrabban fizetési adatokkal. Az 1907-es év öt kőfaragó végzettje közül három (Goldberger Miklós, Hoffmann István, Papp Mihály) Ney Imre cégének bukovai gyárában helyezkedett el. Stefáni Ernő és Szakács György a budapesti Áprily János műhelyében dolgozott tovább, aki 1900-ban heti átlag 30 koronáért alkalmazott segédet maga mellé. Ez havi átlagban éppen azonos az egykori osztálytársai nyomdokaiba lépő Szakács 1909-es bukovai havi fizetésével, amely a következő évben munkavezetővé előlépve 150 koronára nőtt. A bukovai telepről időközben eltávozó három egykori osztálytársa közül Goldberger ekkorra már Müller Ernő budapesti mesternél dolgozott heti 35 koronáért, Hoffmann eltűnt az

11. A szakiskolában készült modern vázák / Modern vases made in the vocational school. Kováts Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/20. (1084) 1900–1914.

iskola látóköréből, Papp pedig szülei birtokára tért vissza gazdálkodni. A látszólag elhivatott Szakács esetében a nyugodtabb munkakörülmények mellett a nagyváros jobb életminősége is a pályaelhagyást erősíthette, a magánszektor iparos munkavezetői szakmunkáért adott bére azonos volt az 1913-tól végzett irodai rajzoló állásáért kapott állami illetményével a szegedi Folyammérnöki Hivatalban. Az ekkor végzett négy agyagiparos körmöcbányai, lőcsei, zsolnai, keresztényfalvi agyagipari és kályhás cégeknél helyezkedett el. A napidíjjal dolgozó agyagiparosok helyzetét Szabó István életútja példázza, aki két Zsolnán töltött év után visszatért Erdélybe, ahol a Berger Henrik barcarozsnyói műhelyében keresett 3 koronás napibére-

re lassan indult emelkedésnek, 1909-ben Cziegler Ferenc kályhásmester feketehalmi műhelyében 1912-ben először napi 4, majd egy évre rá 5 koronára nőtt.

A műhelyeit gyakran váltogató napidíjas kőfaragó ritkán került ki a szakiskolából, ezért is érdekesek annak az 1908-ban végzett Kiss Józsefnek a kereseti viszonyai, aki három, Bukován heti 35-40 koronáért dolgozó évfolyamtársától eltérően szinte egy középkori vándor kőfaragó életmódját folytatta. A végzés évében Gyulára került napi 5 koronáért, onnan a vajdahunyadi várrestaurálásra ugyanennyiért, 1910-ben már 6 koronás napibérért dolgozott a gyulafehérvári székesegyház telepén, egy évre rá ismét Vajdahunyadon napi 7 koronáért. Az évfolyam négyfős agyagipari osztályából ketten Lőcsén, ketten pedig Németprónán és Nagyszebenben helyezkedtek el. A felvidéki város módosabb polgárságát kiszolgáló Dacsinszky Adolf kályhásmester napi 6–10 koronát biztosított teljes ellátás mellett. Egy évvel később, a három végzett közül egy fő Ney Imrénél Bukován, Pál Ferenc Budapesten a Seenger cégnél, Kiss Ferenc pedig a vajdahunyadi építkezésen állt munkába kőfaragóként, a másik szakirány öt végzettje közül ketten a pécsi Zsolnay gyárban (Máthé István és Sebesi Kálmán), hárman pedig feketehalmi, zombori és mágocsi agyagiparosoknál és kályhásoknál.

Az iskola folyamatosan közölt nemcsak foglalkoztatottsági, de általános statisztikai adatokat is. Az 1910 júniusáig lezárult tizenhét tanév alatt összesen 144 tanuló végzett falai között, akik közül 31 más pályára lépett, hat fő Amerikába vándorolt, öten elhunytak, a pályán maradtak aránya így 71%. Az 1912 nyarán megjelenő értesítő megemlíti a felsőbb tanulmányokat folytató egykori tanulók intézményeit: a budapesti Iparművészeti Iskolát és az Állami Felső Ipariskolát. A külföldi tanulmányok az anyakönyvekből is csak részben azonosíthatóak, a legmesszebbre a borszéki születésű Siklódý Lőrinc, a szakiskola 1899-ben végzett kőfaragója jutott, aki a párizsi Julian Akadémián töltött egy tanévet 1907-ben, Stróbl Alajos mesteriskolájának elvégzése és az önálló budapesti szobrászi karrierjének kezdete között.

Az 1913-ig vezetett (és utólag az 1914-es adatokkal kiegészített) utánkövetési nyilvántartás értelemszerűen csökkenő számú évre vonatkozóan közöl információt az elhelyezkedésről. A világháború kitörése ráadásul radikálisan leszűkítette a korábbi életstratégiákat. Az 1910-ben végzett nyolc kőfaragó közül kettő-kettő Bukován és Brassóban, egy-egy Aradon és Marosvásárhelyen, kettő pedig Budapesten helyezkedett el: Huszár Lajos a Seenger cégnél, Neszmirák Ferenc a Schlick-féle Vasöntőde és Gépgyárban rajzolóként. Az 1897-ben végzett Zsakó Kálmán a Granenfels Vilmos brassói és Kiss József marosvásárhelyi kőfaragók műhelyeiben eltöltött nyolc év után 1905-ben önállósította magát az építkezési konjunktúra felívelő szakaszában lévő Marosvásárhelyen.⁷⁵ Műhelyébe 1910–1912 között összesen három, évfolyamonként egy-egy udvarhelyi kőfaragót vett fel: 1910-ben Bakonyi Sándort, aki egy évvel később Budapestre költözött, 1913-ban pedig felvételt nyert az Iparművészeti Iskolába. Őt ugyanebben az évben Kövesi József követte Zsakónál, majd 1911–1912-ben Budapesten, előbb Áprily János kőfaragó

⁷⁵ ORBÁN 2020, 57–58.

műhelyében, majd Ginter Péter szobrásztelepén. Feltételezhetően ekkor még ott dolgozott az 1912-es udvarhelyi generációból Kajlik Lajos, aki Zsakónál kezdte el iparos tevékenységét. Az 1910-es agyagipari osztály öt végzőse közül Plifl Miklós folytatta tanulmányait az Iparművészeti Iskolában, a négy másik a pécsi Zsolnay gyárban, illetve kisebb makói, szliácsi és mágocsi kályhás- és fazekasmesterek mellett kezdte el pályafutását. A következő tanév négy agyagipari végzőse nagyváradi, bonyhai, németprónai és parajdi kályhásoknál és kerámiagyárakban állt munkába, 1913-ig a szakmájukban is maradtak. Az 1912-ben végzett kőfaragók közül Budapestén, az Állami Felső Építőipari és a Felső Ipariskolában tanult tovább, öt pedig medgyesi, budapesti és nagybecskereki szobrászoknál és kőfaragóknál helyezkedett el. Az agyagipari osztály két végzettje közül Orbán József Brăilában, Hadnagy Imre szobrásznál, évfolyamtársa, Csáder Ödön gróf Bethlen Árpádné bonyhai agyagipari telepén állt munkába. Az 1913-ban végzeteknél az évkönyvek és a nyilvántartás ellentmondásossága arra utal, hogy kitöltésük már a világháború zavaros éveire esett.

12. A szakiskola agyagipari termékei egy kiállítási interiőrben / The clay products of the vocational school in an exhibition interior. Kovács Fényképészet és Múzeum, EAP1130/1/5/21/24. (1088) 1918 u.

Háborús évek, impériumváltás

Az 1914-es tanév a háború kitörése miatt csak következő év februárjában indult el, sűrítéssel, óraösszevonások nélkül sikerült csak az első háborús tanévet befejezni. A sebesülései miatt igazgatói és tanári teendőit ellátni nem tudó Gáll Józsefet ebben az évben Pillich Lajos váltotta az igazgatói székben. A következő tanévet a háborús események mellett az iskola épületében keletkezett tűz elhárítása is hátráltatta, így az csak 1916 februárjában indult meg. Az erdélyi román betörés miatt az intézmény Budapesten kezdte el a következő tanévet, az elméleti és az agyagipari gyakorlati órákat az Állami Felső Ipariskola és a Technológiai Iparmúzeum tantermeiben és műhelyeiben tartották meg, a kőipari műhelygyakorlatra Seenger Béla telepén nyílt lehetőségük. A háborús körülmények miatt csökkenő diáklétszám mellett is különös jelenség lehetett három török diák megjelenése az iskola első évfolyamán. A magyar gazdaságpolitika felvevőpiacként tekintett a háborús események hatására szomszédná és szövetségessé vált Oszmán Birodalomra, a török ipar modernizálásának gyorsítása érdekében megkezdett programok részeként érkezhettek a török diákok 1916 májusában a székely kisvárosba, s ebben valószínűleg szerepe lehetett a kőfaragó osztály egykori növendékének, az 1897-ben végzett Rápolthy Lajosnak, aki a Stróbl Alajos műtermében töltött tanulóéveket követően a világháború alatt és után Törökországban élt, az ankarai művészeti egyetem tanára volt. Jó kapcsolatok fűzhettek a török politikai és kulturális élet fontos alakjaihoz, a diákok állami ösztöndíja is talán ennek köszönhető. Egy nemzetközi tervpályázat végül nem nyertes résztvevőjeként ő is benyújtott egy gipsz pályamunkát 1925-ben a modern Törökországot megalapító Kemal Atatürk első köztéri szobrára.⁷⁶

⁷⁶ MNL OL, KÜM, K 79 Konstantinápolyi (Isztambuli) – Angorai (Ankarai) Követség 47. cs. 1924–1926, 2. tétel (1926. február 1.) 40/A.adm.res. Ezúton köszönöm Fodor Gábornak a szobor rendelési körülményeinek és sorsának tisztázásához

A huszonötödik, 1917–1918-as tanévben az oktatás tizennégy elsőévesselel ismét Székelyudvarhelyen indult el, amivel egyúttal lezárult az iskola történetének első és egyben legtermékenyebb időszaka.

Az 1918–1921 közötti három tanév immár román nyelvű Értesítői a létszám feleződéséről tanúskodnak, ezekben az években a négy évfolyamon összesen huszonnégy növendék járt, a műhelymunkákról, elhelyezkedésükről, az iskolai felszereltségről nem kapunk képet belőlük. Csánki József 1921. augusztus 28-án bekövetkezett halála szimbolikusnak is tekinthető, nemcsak az erdélyi kőfaragó szakoktatás, hanem a magyar királyság ipari szakoktatási rendszerének végét is jelzi. Az 58 éves korában elhunyt igazgató és tanár 26 éven keresztül oktatott kőfaragást tanárként és műhelyvezetőként, másfél évtizedig igazgatta a zalatnai és rövid ideig az udvarhelyi iskolát. Az új politikai berendezkedés első intézkedései egyikeként az udvarhelyi kőfaragó osztályt és a felszerelést Zalatra költöztette annak érdekében, hogy kibővítsék az udvarhelyi iskola agyagipari osztályát.⁷⁷

Összegzés

A székelyudvarhelyi szakiskola hatásainak vizsgálatára több fogódzó áll a rendelkezésünkre. Kiemelendő a szerencsésen fennmaradt elsődleges forrásanyag gazdagsága, amely alapján az ország más ipari szakiskoláinál jóval árnyaltabb képet alkothatunk a székelyudvarhelyi intézmény működéséről. A kor erdélyi ipari szakiskoláiból, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, Brassóból, Aradról és Temesvárról, és a felerészben kőfaragó profilú zalatnai iskolából sem ismert olyan gazdag anyakönyvi anyag, amely a nyomtatott források szerkesztett valósága mögé is betekintést engedve segít mélységekben is megérteni a szakiskola mint kulturális és modernizációs intézmény működését.

Oktatástörténeti szempontból az iskola alapítása beleillett az ország ipari modernizációjának trendjeibe, a helyszínválasztásban egyedülálló módon nem a gazdasági teljesítmény, hanem szellemi tartalékok, az iskolaváros hagyományai voltak döntőek. A fennmaradt források alapján a kezdeti évek legitimációs és felszerelési gondjai mellett az oktatás és a műhelymunka igényeinek nem megfelelő épületből adódó hátrányokkal, a kellő számú szaktanár hiányával kellett megküzdeni. A hiányosságok leküzdésével a szakiskola be tudta tölteni feladatát, az eltérő háttérű növendékek számára a modern ipar szempontjából jól hasznosítható tudást adott át, lehetőséget biztosítva a társadalmi háttérből adódó különbségek kiegyenlítésére. Az iparfejlesztés ideálja szerint a modern nemzeti iparostársadalom gerincét a művelt, államnyelven értő, a modern ipar technológiai tudásával felvértezett, azt önállóan is alkalmazó, szakismereteit folyamatosan továbbfejlesztő iparos réteg alkotta. A középfokú intézmények döntően közepes és nagy lakosságszámú városokban működtek, a növendékek jórészt a falvak, mezővárosok paraszti, kézműves, helyi értelmiségi – tanári, tanítói, lelkesí – családjaiból és állami tisztviselői körből kerültek ki.

A dualizmus kori magyarországi iparoktatási intézményekben folyó képzés és az itt készült tárgyak értelmezése izgalmas területei a kulturális nacionalizmus nemzetépítő lépéseinek, illetve a magyar építészet és iparművészet történetének. Az iparoktatás a nemzeti oktatáspolitikai, a gazdaságpolitikai és a nemzetiségpolitikai terepévé vált a kiegyezést követően. Az iparfejlesztés intenzív állami szerepvállalás révén valósult meg, célja a modern, standardizált tudással bíró nemzeti iparostársadalom létrehozása volt. Az udvarhelyi iskola végzettjeinek pályafutása a továbbtanulás és önállósodás mintázataival egészíti ki ismereteinket, árnyalva a szakoktatási rendszerről az utóbbi évek kutatásai során körvonalazódó képet.

Az iskola első korszaka nyomokat hagyott mind a város és környéke arculatán, mind a magyar művészettörténetben. A szobrok és emlékművek, a síremlékek eredeti helyükön, a polgári otthonok tárgykultúrájának elemei pedig iskolák és múzeumok gyűjteményeiben maradtak fenn. Az iparmúzeumok gyűjteményezési stratégiája a tárgyak modernségét, kereskedelmi értékét és az iparfejlesztést tartotta szem előtt. Az ipari szakiskolák tárgyai, kereskedelmi forgalomban lévén, kitettek voltak a divat- és ízlésváltozásnak, a technológia változása miatt mintaadó szerepüket gyorsan elveszíthették. Az ipari szakiskolák és az iparmúzeumok egymással összefüggő rendszerében ez utóbbiak a meghaladott berendezések és tárgyak kiselejtezésével a múzeum alapvető küldetését, az utókornak való megőrzést utasították el. Az egykori iskolai gyűjtemény ma megismerhető tárgyai mégis elsősorban múzeumokban maradtak fenn: a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban és az Erdélyi Néprajzi Múzeumban, a marosvásárhelyi Maros Megyei Múzeumban, az iskola eredeti épületében és a Bányai János Műszaki Szakközépiskola *múzeumocskájában*.

nyújtott elengedhetetlen információkat.

⁷⁷ ANUARUL 1922, 6.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, GYŰJTEMÉNYEK**KOVÁTS FÉNYKÉPÉSZET ÉS MÚZEUM**

Kováts Fényképészet és Múzeum, Székelyudvarhely. U66-os doboz, Üvegnegatívok.

MNL OL

K 231 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kereskedelemügyi Minisztérium levéltára.

K 236 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Országos Iparoktatási Főigazgató anyaga.

RKK, IPARISKOLA

A székelyudvarhelyi Református Kollégium Könyvtára.

IRODALOM**BALATON P.**

2016a Házi- és falusi ipar. In: SZÉKELYFÖLD 2016, III, 137–138.

2016b Bányászat. In: SZÉKELYFÖLD 2016, III, 144–146.

2016c A vasúthálózat kiépülése. In: SZÉKELYFÖLD 2016, III, 148–153.

KATONA J.

2020 Minták után szabadon? Rajzoktatás a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában. *Ars Hungarica* 46. 1. 19–30.

KRÄHLING J. ET AL.

2018 A Műegyetem középkori építéstan tanszékének címjegyzéke. Oktatásmódszertani és könyvtártörténeti adalékok a magyar építészképzés történetéhez. *Architectura Hungariae* 18. 2. 33–159.

ORBÁN J.

2020 A marosvásárhelyi építőipari tanfolyam és a századforduló helyi építészeti fellendülése. *Ars Hungarica* 46. 1. 51–66.

PÁL J.

2016 A városok népessége, foglalkozási szervezete. In: SZÉKELYFÖLD 2016, III, 170–173.

RÓTH E.

1993 *Százéves az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából.* Székelyudvarhely.

RÓTH A. L.

2015 Az ismeretterjesztés és a kultúrához való hozzáférés Székelyudvarhelyen a 20. század elején. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok* 14. Székelyudvarhely.

SZÉKELYFÖLD

2016 Benkő E. et al. (szerk.): *Székelyföld története*, I–III. Budapest.

SZÉKELY M.

2019 Iparfejlesztés az iparművészet és háziipar metszetében: kísérlet a kőcsiszolás magyarországi meghonosítására 1894–1914 között. *Ars Hungarica* 45. 1. 103–118.

VÍG A.

1932 *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta.* Budapest.

VÖRÖS K.

- 2018 Modernizáció és nacionalizmus keresztszektében. Nemzetépítési törekvések a dualizmus kori középfokú iparoktatás vonatkozásában. In: Csibi N. – Schwarczwölder Á. (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés: haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs, 237–259.
- 2020 „Az iskola embere [...] az iskolai közélet munkása” Szaktanárok a dualizmus kori középfokú iparoktatásban. *Ars Hungarica* 46. 1. 99–106.

ISKOLAI ÉRTESÍTŐK

ANUARUL

- 1921 *Anuarul Școalei de Arte și Meserii de Stat din Odorheiu din anii școlari 1918–1919, 1919–1920. și 1920–1921*. Odorheiu.
- 1922 *Anuarul Școalei Inf. de Arte și Meserii din Odorheiu. Anul școlar 1921–1922*. Odorheiu.

JAHRESBERICHT

- 1895 *Zwölfter Jahresbericht der k. k. Fachschule für Bildhauer und Steinmetze in Hořic (Böhmen) für das Schuljahr 1894–95*. Erstattet von Wilhelm V. Dokupil. Hořic.

ÉRTESÍTŐ

- 1895 *A székelyudvarhelyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1894–95-ik tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1897 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1896–97. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1898 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola III. értesítője az 1897/98. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1899 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola IV. értesítője az 1898–99. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1900 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola V. értesítője az 1899–1900. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1901 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola VI. értesítője az 1900–1901. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1902 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola VII. értesítője az 1901–1902. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1903 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola VIII. értesítője az 1902–1903-iki tizedik iskolai évről*. Székelyudvarhely.
- 1904 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola IX-ik értesítője az 1903–1904. iskolai évről*. Székelyudvarhely.
- 1905 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola X-ik értesítője az 1904–905. iskolai évről*. Székelyudvarhely.
- 1906 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok XI-ik értesítője az 1905–906-iki iskolai évről*. Székelyudvarhely.
- 1907 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1906–1907. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1908 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1907–1908. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1909 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1908–1909. tanévről*. Székelyudvarhely.
- 1910 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1909/1910. tanévről*. Székelyudvarhely.

- 1911 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1910/1911. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1912 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1911–1912. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1913 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1912–1913. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1914 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1913–1914. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1915 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1914–1915. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1916 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1915–1916. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1917 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője a román betörés folytán Budapesten tartott 1916–1917. tanévről.* Székelyudvarhely.
- 1918 *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1917–18. tanévről.* Székelyudvarhely.

ZALATNAI ÉRTESÍTŐ

- 1898 *A Zalatnai Állami Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola első értesítője. 1894–95, 1897–1898.* Szerk. Csánki J. Nagyenyed.

CRAFTSMAN, DESIGNER, ARTIST. MODERN VOCATIONAL EDUCATION IN ODORHEIU SECUIESC BETWEEN 1893–1918

(Summary)

The study examines the operation of the former Vocational School of Stone and Clay Industry in Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely) primarily on the basis of the surviving archival and printed sources. The interpretation is supplemented by material related to the operation of the vocational school, primarily stone carvings and clay products. The analysis included a number of written and material sources that had not been examined in previous publications related to the vocational school. As a result, in addition to the often analysed economic, industrial and social aspects of the development of Szeklerland, we can see the first modern educational institution in the Szekler school town, where students were prepared for the modern treasure of urban architecture, new home furnishing culture and applied arts. This is complemented by an analysis of the life paths of vocational school students until the dawn of the First World War, which became possible through the analysis of an unparalleled register of graduates. In the national vocational education system established at the end of the 19th century, vocational schools were established primarily with a regional scope, with the aim of transferring modern expertise and national education. The training of dualism in Hungarian industrial education institutions and the interpretation of the subjects made in them are also exciting areas for the nation-building steps of cultural nationalism and the history of modern Hungarian architecture and applied arts. Industrial education has become a field of national education policy, economic policy, modern bureaucracy and nationality policy after the Austro-Hungarian Compromise of 1867. Industrial development took place through intensive state involvement, with the aim of creating a modern, industrialized society with standardized knowledge. From the point of view of educational history, the establishment of a school was in line with the trends of industrial modernization in the country; based on the remaining resources, in addition to the problems of legitimacy and equipment in the early years, the disadvantages of a building that did not meet the needs of education and workshop, and the lack of a sufficient number of specialist teachers, had to be overcome. The years of overcoming the shortcomings were fulfilled by the vocational school, which provided students from different backgrounds with knowledge that could be utilized well from the point of view of modern industry, thus providing an opportunity to even out the differences arising from the social background. From the point of view of art history, the first era of the school left fundamental traces

on the image of the city and its surroundings, as well as on Hungarian art history. The sculptures and monuments erected in and around the city, the tombs of the city cemeteries have survived in their original location, and the elements of the object culture of the bourgeois homes have survived in the collections of schools and museums. The collection strategy of the industrial museums, which were founded mainly in the last third of the 19th century, kept in mind the modernity, commercial value and industrial development of the objects. The subjects of industrial vocational schools were exposed to changes in fashions and tastes, due to changes in technology, and could lose their function as role models at an unusual rate.